

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Мастер академске студије: "Тероризам, организовани криминал и безбедност"

Насилна смена династије Обреновић

МАСТЕР РАД

Ментор:

**Проф. др Драган Симеуновић,
редовни професор**

Студент:

**Светлана Вуковић Бошковић
Број индекса: 200/2016**

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE

Forced overthrow of dynasty Obrenović

MASTER'S THESIS

Mentor:

**Prof. dr Dragan Simeunović,
professor**

Student:

**Svetlana Vuković Bošković
Index number: 200/2016**

Belgrade, 2018.

РЕЗИМЕ

Доласком на власт у Србији краља Александра Обреновића, сина краља Милана и краљице Наталије Обреновић, извршено је низ промена, које су кулминирале убиством последњих чланова династије Обреновић. Основне карактеристике владавине краља Александра темеље се на његовој идеји да апсолутну власт може и мора да има само краљ. Чак и поред те чињенице, међу становништвом краљ Александар је имао велики углед, међутим низом лоших стратегијских потеза на политичком, друштвеном, али и приватном плану краљ Александар Обреновић, је изазвао серију незадовољстава у народу, што се завршило Мајским превратом, 29. маја 1903. године. Основни окидач за догађаје који су уследили током 1903. године, била је женидба краља Александра са дворском дамом његове мајке, и бившом супругом инжињера, Драгом Машин. Тим потезом, краљ Александар је изгубио идеал владара у држави, али и уплитање краљице Драге у политички систем, смер кретања Србије ишао је ретроградно, због саме чињенице да су краљ и краљица усмеравали државу потпуно супротно ономе чему је тежио краљ Милан, као и његов отац Милош Обреновић. То се првенствено огледа у чињеници да је краљ Александар прекинуо добре трговинске и економске односе са Аустро – Угарском и окренуо се Русији, са којом је због лажне трудноће краљице Драге прекинуо сарадњу, затим је током своје владавине променио дванаест влада, извршио четири државна удара, три пута променио Устав, једном је накратко увео и неуставно стање, затим је индуковао распуштање Сената и Народне скупштине, што је свакако довело до застоја у политичком, друштвеном, економском, али и културном домену развоја земље. Због наведених чињеница оформљена је завереничка група под руководством капетана Драгутина Димитријевића Аписа, која је 1903. године, 29. маја после поноћи, извршила политички преврат у форми пуча, убиством краља Александра и краљице Драге, као и људи блиских династији, чиме је прекинута владавина династије Обреновић, и отпочео период владавине династије Карађорђевић.

Кључне речи: преврат, пуч, државни удар, убиство, краљ Александар Обреновић, краљица Драга

RESUME

With the arrival to power of king Alexander, who was the son of king Milan and queen Natalia Obrenovic, made a series of changes that culminated in the murder of the last members of the Obrenovic dynasty. Basic features of the reign of king Alexander based on his idea that the absolute power of the sea and can only have a king. Even in spite of that fact, among the population of King Aleksandar had a great reputation, but a series of bad strategic move on the political, social, and private life king Aleksandar Obrenovic, induced a series of dissatisfaction, which ended with the May coup, 29 May 1903 . The main trigger for the events that took place during 1903, was the marriage of the king with the court lady of his mother, and his wife encore engineers, Draga Masin. The move, king Aleksandar lost ideal rulers in the country, but the entry of queen Draga in the political system, the direction of movement of Serbia went retrograde, because of the fact that the king and queen of directing the country completely contrary to what he weighed king Milan and his father Milos Obrenovic. This is primarily reflected in the fact that king Aleksandar been good trade and economic relations with Austro - Hungarian and turned to Russia, with which it is due to the false pregnancy of queen Draga interrupted cooperation, then during his reign changed the twelve government made four coups, three times changed the constitution once briefly introduced and unconstitutional condition, then induced dissolution of the Senate and the National Assembly, which is sure to lead to a stalemate in the political, social, economic, and cultural issues of development of the country. Due to these facts the conspiratorial group formed under the leadership of captain Dragutin Dimitrijevic Apis, which was in 1903, on 29 May after midnight, committed political upheaval in the form of a coup, assassination of king Alexander and queen Draga, and people close to them, which was interrupted by the rule Obrenovic dynasty and began the period of the rule of Karadjordjevic dynasty.

Keywords: coup, coup d'etat, murder, King Aleksandar Obrenovic, Queen Draga

САДРЖАЈ

УВОД	1
II ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	3
1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	3
1.1. Проблем истраживања.....	3
1.2. Предмет истраживања	5
1.3. Прелиминарно одређење	5
1.4. Теоријско одређење	5
1.5. Операционално одређење.....	6
1.6. Временско одређење предмета истраживања.....	7
1.7. Просторно одређење предмета истраживања.....	7
1.8. Дисциплинарно одређење предмета истраживања	7
1.9. Циљеви истраживања	8
1.9.1. Научни циљеви истраживања	8
1.9.2. Практични циљеви истраживања.....	9
1.9.3. Друштвени циљеви истраживања	9
1.10. Хипотезе.....	10
1.10.1. Основна (општа) хипотеза.....	10
1.10.2. Посебне хипотезе.....	10
2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	11
2.1. Начин истраживања.....	11
2.2. Извори података	11
2.3. Методе истраживања.....	12
2.4. Метода анализе садржаја.....	12
II ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ИСТРАЖИВАЊА	13
1. ПРЕВРАТ	13
1.1. Дефиниција преврата.....	13
1.2. Политички удар	16
1.3. Државни удар.....	16
1.3.1. Актери државног удара	21
1.4. Пуч	23
1.5. Устанак.....	24

1.6. Политичка револуција	25
1.7. Политичко насиље	26
1.8. Политички конфликти	27
2. МАЈСКИ ПРЕВРАТ – УЗРОЦИ, ЦИЉЕВИ И ИСХОДИ	31
2.1. Србија од Берлинског конгреса до владавине краља Александра	31
2.2. Општи поглед на владавину Александра Обреновића	33
2.3. Владе краља Александра Обреновића	36
2.4. Однос краља Александра са Аустријом и Русијом	39
2.5. Краљева женидба	40
2.6. Краљичина трудноћа	42
2.7. Политичко стање у земљи после краљеве женидбе и краљичине лажне трудноће	42
2.8. Стање у земљи пре мајског преврата	43
2.9. Организатори мајског преврата и њихова организација	44
2.10. Пред преврат	45
2.11. Ток преврата	47
2.12. Убиство краља и краљице	53
2.13. После преврата	59
3. ОСВРТ НА ЗАВЕРУ, УЗРОЦИ ЗАВЕРЕ, ПОСЛЕДЊИ ПЛАНОВИ И НАМЕРЕ КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА.	62
3.1. Завереничка влада и промена устава. Долазак на власт династије Карађорђевић. ..	66
4. ЗАКЉУЧАК	71
5. ЛИТЕРАТУРА	73
6. ПРИЛОГ	76
Изјава о академској честитости	76

УВОД

Мајски преврат се у српској историји сматра огромном прекретницом која је била окидач за смену династија, окретање ка новом политичком опредељењу и начинима владавине. Уједно, Мајски преврат је пример завере и форме нелегалног освајања власти, ради прокламовања другачије политике. Најчешће се у литератури политика дефинише као "делатност усмеравања, управљања, доношења норми и одлука о најважнијим питањима и циљевима заједничког живота у одређеној групи, институцији или друштву уопште."¹ Имајући у виду да се у анализи Мајског преврата политика као окосница друштвеног уређења гледа кроз призму политичке противречности и сукоба, ова тематика оставила је трага за субјективно и објективно посматрање, које суштински дефинишу две различите политике у целини. Са једне стране, догађај Мајског преврата може се сагледати у свести појединих сегмената друштвене заједнице, те се оно посматра као вештина владања, вештина избора циљева, метода и средстава за њихово остваривање, али је битан сегмент и импресије које се остављају међу становништвом. Са друге стране, у објективном смислу сам идеал преврата као домена сфере политичке реалности, може да се посматра и као сарадња и сукобљавање разних сегмената друштвених и политичких чинилаца, у чијем фокусу су свест, представе, мотиви и жеље по којима се политика структурира или антагонизује.²

Наведени сегменти посматрања државне политике уједно су и примарни задаци овог рада, што подразумева детаљније разумевање функције политичке власти као основе на којој се креира појам преврата. У односу на наведене смернице политичког хомогеног или хетерогеног стања у држави, предмет овог мастер рада је анализа појма политичког преврата, који се у стручној литератури диференцира на три форме, чија окосница подразумева облике насилног освајања власти. Поред тога, кроз рад биће наведене и фазе државног удара, основни узроци и могући актери његовог извршења, који ће бити набројани зависно од врсте подела актера. Посебна пажња биће посвећена завери као

¹ Живковић, М.: *Увод у право*, Полицијска академија, Београд, 2005, стр. 68.

² Марјановић, Ј.: *Теорија политике*, Факултете Политичких Наука, Београд, 1996.

једном од саставних елемената припреме државног удара, као и елементу тајности. Након дефинисања особености политичког сукоба који кулминира превратом, биће речи о стању и историјским специфичностима у Србији на почетку двадесетог века.

Корелативно наведеним задацима и предмету овог мастер рада, циљ рада је разумевање и упознавање са самим појмом преврата, са посебним освртом на Мајски преврат из 1903. године, како би се проширило постојеће знање о том догађају. Уједно сагледаће се и пратити историјски подаци узрока и исхода под којима је убијен краљ Александар Обреновић и његова жена краљица Драга Машин. Пре описа самог догађаја који је у средишту овог рада, биће речи о окидачима, у облику политичких трзавица, који су претходили Мајском преврату, што се превасходно односи на специфичности Србије од Берлинског конгреса до Мајског преврата са акцентом на аустрофилску политику Милана Обреновића и стварање политичких партија тога доба. Такође, нужно је детаљније анализирати и догађај доношења Устава из 1888. године, што ће заокружити представу о владавини Александра Обреновића, као последњег краља из династије Обреновић. Уједно, кроз историјске податке особености његове политике, могуће је сагледати и домене парцијалних интереса социјалних снага, појединаца, али и друштва у целини, чија је снага кулминирала убиством краља и краљице. Сходно томе, рад ће дати критички осврт на контраверзни преврат везан за силу, односно њену употребу и легитимност, али и исходе и политичке притиске који су имали кључну улогу у креирању социјалног, културног, политичког и економског стања тога доба. У том контексту се политика не може посматрати по принципу либералне демократије, већ политика и политички сукоби добијају другачија обележја, начела, циљеве, средства и схватања, која се најбоље могу дефинисати кроз оквир да "политика није само пука борба група за моћ, него и покушај да се свет оформи према одређеној слици, према наметнутој намери."³

Поред наведених делова, кроз рад ће бити описана и припрема завере, као и разни покушаји преврата од стране завереника. На крају, се прате и критички закључују последње намере и планови краља Александра, представљене кроз стварање завереничке владе и доношење новог Устава, али и именовање новог краља из династије Карађорђевић.

³ Neuman, F.: *Демократска и ауторитативна држава*, Напријед, Загреб, 1974, стр. 71.

II ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1.1. Проблем истраживања

Када је реч о политици и проблематици које она исходишно ствара, обично се мисли на моћ, власт, силу и насиље који спадају у централне појмове политике. Наиме, неминовно је да друштвена моћ буде прокламована кроз разне појавне системе, дефинисане на разним подручјима живота друштва, што се односи на економску моћ, политичку моћ, војну моћ, идеолошку моћ итд. У случају да дође до сукоба што доводи до политичких нестабилности, мора се водити рачуна о узроцима сукоба, као и утемељењу разлога који су довели до идеологије сукобљавања. Са једне стране ти узроци могу да буду индуковани разликама у политичким интересима, затим о стању у држави које је тренутна политика креирала, што се односи на друштвени положај социјалних и професионалних група, слојева, класа, етничких или верских заједница, али се то односи и на разлике у вредностима, циљевима, стратегијама, личностима, потезима, образовању, култури и преференцијама којима се тежи. Исто тако, разне врсте политичких конфликта у својој основи имају проблеме друштвених делатности и услова живота разних социјалних група, затим идеологија политичког система, и тежњи политичких партија. Међутим, важан тригер промена може бити и количина примене силе ради очувања постигнутог друштвеног и политичког стања. Без обзира на узрок, свакако је јасно да елементарни окидач сваке политичке, па и друштвене промене мора нужно да буде индукован неслагањима између постигнутог нивоа и чврстог убеђења да се могу створити бољи услови, као и да је евидентирано стање обично резултат неадекватне политике. Према томе, промене, дефинисане у виду преврата темеље се са једне стране на концепту постизања интереса, а са друге стране на концепту вредности.

Имајући у виду да се пречесто, преврати карактеришу нелегалним начинима освајања власти, кључни фактори угрожавања безбедности у државном систему се могу

дескриптивно описати као један "скуп природних, друштвених и/или техничко - технолошких чинилаца, околности, процеса и односа који, самостално или у интеракцији, могу али и не морају да доведу до процеса и последица нарушавања безбедности".⁴ Шта год да предстаља горућу тачку нарушавања, постоји јединствено гледиште које обједињује све елементе нарушавања безбедности који се посматрају, идентификују и анализирају кроз призму извора угрожавања, носилаца угрожавања, вида и облика угрожавања, објекта угрожавања са референтним вредностима које се нападају, последица, као и повратног дејства последица на извор и носиоце угрожавања.⁵ То у практичном смислу подразумева, у оквиру овог мастер рада, да тематика преврата се анализира на конкретном примеру Мајског преврата, и дефинише нарушавање безбедности, преко низа активности које појединци или завереничка група, каналишу не би ли постигли виталне промене које су од пресудног значаја за њихову егзистенцију и друштвени положај и смер развоја.

На основу наведених особености нарушавања безбедности државе, преко промена у политичкој структури, издвојени су проблеми овог студијско – истраживачког рада који су дефинисани кроз питања о узроцима, исходима и актерима Мајског преврата, као и циљевима који су при том остварени, али и значају промена државног система мењања владавине Обреновића и Карађорђевића. Препознавање последица ових питања, рефлектује се на друштво у целини, што је иницирало низ разних студија и истраживања која су изнедрила различита критичка промишљања и закључивања о питањима кључних историјских промена које су индуковане политичким превратима. Међутим, да би приближније био схваћен појам преврата неопходно је анализирати га кроз видове политичког удара, државног удара и пуча, али и устанка и политичке револуције, која се заснива на идеји политике завере. Приликом одређења појма преврата важно је сагледати и феномен завере, као неизоставни елемент, чије је главно обележје тајности у раду, постојање плана и организације, али и веродостојности и истрајности његових актера.

⁴ Амицић, Г., Мијалковски, М., Милашиновић, Р., Симић, Д.: *Повезаност организованог криминала и тероризма као претња безбедности Босне и Херцеговине*, докторска дисертација, Београд, 2013, стр. 12.

⁵ Савић, А.: *Национална безбедност*, Криминалистичко – полицијска академија, Београд, 2007.

1.2. Предмет истраживања

Као предмет истраживања овог мастер рада намећу се питања о циљевима, узроцима и исходима Мајског преврата, као једног историјски врло комплексног и хетерогеног проблема који је условио круцијалне промене у развоју Србије, али и начину њеног даљег усавршавања и напредовања.

1.3. Прелиминарно одређење

Вишедимензионални научни прилаз мноштву изазова, претњи и ризика са којима се сусретао владајући систем краља Александра, резултовао је политичком завером, која у самој својој основи даје довољно података и информација за анализу и обраду великог броја општих и теоријских питања везаних за проблематику политичких преврата, што свакако дефинише најистакнутије склизне тачке у функционалом смислу идеологије владавине краља Александра, али и династије Обреновић у целини.

1.4. Теоријско одређење

За детаљнији увид у предмет истраживања, неопходно је сагледати научно доступну терминологију у дефинисању кључног појма овог мастер рада, што се ограничава на појам преврата. Међутим, да би се детаљније сагледао и разумео појам преврата, потребно је теоријски оквир истраживања усмерити на анализу у ширем смислу нелегалних начина освајања власти, затим разумевање саме основе политичке завере и политичких конфликта, који са собом повлаче и безброј друштвених, економских, али и морално – етичких, као и културних промена. Поред наведене анализе кључног појма, потребно је карактеристике преврата истражити на конкретном примеру Мајског

преврати, ради разумевања и анализе историјски важних сегмената српске историје, које су условиле промене владајућих династија, али и политика у целини. Исто тако теоријска основа рада, ограничава се на друштвене конфликте који показују суштинску усмереност према одређеним референтним идејама владавине. Претежно се та усмереност јавља као потенцијална идеја преко које се стичу и чувају одређена добра, што у конкретном случају подразумева власт, која је за време краља Александра била искључиво аутократска. Међутим, управо је вид владавине и приказ друштвеног система у држави, као квалитета живота људи у таквом систему. У том контексту, теоријско одређење овог мастер рада, ограничава се на интересе политичких завереника против династије Обреновић, који су кроз историју носили идеолошке садржаје, и оштро се противили апсолутистичкој владавина краља Александра, која није нагињала ни према Аустрији, попут политике његовог оца краља Милана, а ни према Русији, према идеји његове мајке краљице Наталије. На основу тога, теоријски оквир овог мастер рада, ограничава се на анализи владавине краља Александра, за коју је он лично сматрао да припада искључиво и само краљу лично.

1.5. Операционално одређење

Операционализовани оквир истраживања подељен је на пет сегмента која имају различиту тематику у основи. Први сегмент се базира на разумевању самог појма преврата и његових карактеристика и специфичности. Други сегмент је ограничен на проучавање стања Србије од Берлинског конгреса до Мајског преврата са акцентом на аустрофиолску политику Милана Обреновића и стварање политичких партија тога доба. Трећи сегмент карактерише стање у држави настало доношењем Устава од 1888. године, што је превасходно битно због ширења апсолутистичке власти краља Александра. Четврти сегмент се односи на општи поглед и специфичности владавине краља Александра Обреновића. Пети сегмент је базиран на анализи узрока политичке завере и стварање удружења Црна рука на челу са Драгутином Димитријевићем Аписом. Затим, дефинисање самих планова и тригера за Мајски преврат, као и специфичности самог убиства краља

Александра Обреновића и краљице Драге. Исто тако се у овом сегменту, дефинишу смернице, друштва у Србији пре и после преврата, што се ограничава на промене које су настале, и анализу њиховог утицаја на политички живот Србије.

1.6. Временско одређење предмета истраживања

Временски посматрано, предмет овог истраживања се односи на прву половину двадесетог века у којој су се десили догађаји који су кулминирали Мајским превратом, 1903. године. Имајући у виду да је за детаљно разумевање догађаја Мајског преврата, нужно сагледати и сам узрок, у оквиру овог мастер рада, анализира се и период пре Мајског преврата, а који се односи на сам крај деветнаестог века и владавину последњег краља династије Обреновић.

1.7. Просторно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања се дефинише на простор територије Краљевине Србије, али је на читав склоп дешавања Мајског преврата важан и утицај великих сила и земаља у окружењу које су имале утицаја на дешавања у Србији, у првој половини двадесетог века.

1.8. Дисциплинарно одређење предмета истраживања

Овај мастер рад базиран је на теоријском истраживању и анализирању историјских чињеница који су прокламовани у стручној и научној литератури, а тичу се Мајског преврата, његовог узрока и исхода. У односу на то методички део мастер рада форматиран је кроз теоријски приказ који припада већем броју научних дисциплина и то: социологији, правима, науци безбедности, војним, криминолошким, политичким, криминалистичким,

полицијским наукама и њима сродним дисциплинама, етици, моралу и просвети са гледишта васпитно – образовног аспекта читаве нације. Корелацијом свих наведених научних дисциплина, истраживање добија мултидисциплинарни карактер, са тенденцијом да ово теоријско истраживање употпуни целокупну идеју преврата, а нарочито политичког преврата, који је био крицијална прекретница за развој Србије у XX веку.

1.9. Циљеви истраживања

Најчешћа подела циљева истраживања јесте на: научне циљеве истраживања и практичне и друштвене циљеве истраживања, који се разликују у односу на ниво на ком делује циљ истраживања.

1.9.1. Научни циљеви истраживања

Општи научни циљеви овог истраживања били су обезбеђивање, разумевање и употребљавање научно релевантних и доступних сазнања о питањима владавине династије Обреновић. Истраживање је засновано на приступу теорији путем дескриптивне методе (писање, читање и рад на тексту) уз стручно дефинисане класификације и објашњења, које аутор мастер рада модификује по потреби и у складу са темом, што тежи формирању добре футуристички импрегниране подлоге за даља истраживања у овој области, и то не само са аспекта појмовног одређења преврата, као облика нелегалног освајања власти, већ и инфилтрирање у сфере криминалистике, социологије, политикологије, криминологије, криминалистике, права, етике, психологије и других наука који су у директној или индиректној вези са државном политиком. Сумацијом општих научних циљева као важне ставке истраживања издваја се:

- научно релевантна теорија о појму преврата;

- синтеза најизражајних фактора ризика, претњи и изазова који су индуковали промену власти и пад династије Обреновић;
- анализа и критички осврт на Мајски преврат као кључну историјску прекретницу.

1.9.2. Практични циљеви истраживања

Практични циљеви истраживања подразумевају прикупљање, анализу и синтезу научних и историјских знања која ће имати функцију индикатора у сагледавању ефеката које преврати, нарочито политички преврати имају. Узимајући у обзир то становиште, тежња аутора овог мастер рада је да кроз теоријску анализу објасни сродне феномене политичког преврата, затим да дефинише њихове разлике и да их рангира по степену њихове опасности по власт. Поред тога, анализа карактеристика Мајског преврата даје допринос у решавању одређених недоумица везаних за актере државних удара, њихове мотиве и циљеве, као и интересе великих сила у првој половини двадесетог века у Европи и њихов утицај на догађаје у Србији и Југославији.

1.9.3. Друштвени циљеви истраживања

Друштвени циљ се ограничава на проширивање већ постојећих знања о Мајском преврату, који је најчешће био представљен само преко чињеница које је дала историја као наука. У оквиру овог мастер рада, на тему Мајског преврата се гледа кроз сферу политичких чињеница, који дефинишу карактеристике националне историје, везане за проблеме политичке завере и догађаја убиства последњих чланова династије Обреновић, чиме је прекинута идеолошка диктатуре краља Александра.

1.10. Хипотезе

Општа хипотеза формирана је дудуктивно, из теоријског дела истраживања. На основу постављених циљева истраживања, а по функцији која предвиђа и имплицитно изражава универзалност уочену кроз анализу теоријског дела истраживања истраживач, аутор овог мастер рада, дефинише једну општу и две посебне хипотезе.

1.10.1. Основна (општа) хипотеза

Општа хипотеза гласи: Мајски преврат је резултат апсолутистичке владавине краља Александра и краљице Драге.

1.10.2. Посебне хипотезе

Посебне хипотезе произилазе из дефинисаних циљева и опште хипотезе и гласе:

- Мајски преврат је индукован ради прерасподеле друштвене моћи, остваривања доминације грађанства и народа, и темељне промене основних друштвених и политичких начела владавине
- Актери Мајског преврата су преко насилног начина освајања власти прекинули диктатуру краља Александра.

2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Начин истраживања

Истраживање овог мастер рада базира се на релевантним и публикованим историјским изворима стручних радова, њихово прикупљање, анализирање, синтетисање гледишта и обраде њихове сфере истраживања. Да би рад добио форму студијско – истраживачког карактера дефинисани су проблеми истраживања, теоријски и операционализовани предмет истраживања, затим општи и посебни циљеви, као и хипотезе. Коришћени стручни извори обликовани су посредством методе читања радова и публикација, писања и рад на тексту.

2.2. Извори података

У овом истраживању претежно су коришћени извори који су исходи методе анализе садржаја (писање, читање и рад на тексту). Као примарни извори користила се :

- научна и стручна литература (научни и стручни радови);
- нормативна документа (наша и страна законска и подзаконска акта);
- часописи, електронске публикације са интернета.

2.3. Методе истраживања

Током рада ће се користити индуктивне и дедуктивне методе, попут методе дескрипције, методе анализе и синтезе, методе генерализације и конкретизације, методе класификације, методе компилације, методе доказивања, методе опажања, дијалектичке методе, историјске методе, као и остале научне методе. Будући да је реч о теоријском раду методе које ће бити примењене су и преглед примарне и секундарне литературе. Анализа садржаја часописа, научних и стручних публикација, као и електронски доступних стручних радова, уџбеника и архивских историјских записа.

2.4. Метода анализе садржаја

Метода анализе садржаја подразумева квалитативни и квантитативни преглед, разумевање и критично закључивање о тематици истраживања кроз доступне изворе стручне литературе.

II ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ИСТРАЖИВАЊА

1. ПРЕВРАТ

1.1. Дефиниција преврата

Да би се разумео појам преврата, мора се поћи од чињенице да било који вид нелегалног и насилног преузимања власти индуковано је незадовољством тренутног режима и владавине. Међутим, осим тога, до преврата на политичкој основи може доћи и у случају нужне потребе да се задржи власт или одузме власт. Пречесто су овакви начини коришћења политике као средства доласка на власт, обележени нередима и крвљу. Кључни фактори су отуда управо они догађаји које о којима се ћути, држе се под мистеријом и њима се у јавности мало или недовољно зна.⁶ "Најчешћи начини нелегалног освајања власти су преврати у форми политичког удара, државног удара и пуча, затим преврат устанком и револуција, а свима њима увек претходе политичке завере."⁷

На основу наведеног, може се закључити да у најширем смислу, преврат се дефинисати као нека нагла, изхитрена и неочекивана, али пречесто веома детаљно планирана промена. Када је реч о државној сфери обично је у питању политички преврат, који обухвата и промену структуре власти, али и промену читаве идеје владавине, стратегије, циљеве, државне савезнике, преференције ка модернизацији и структури партијске власти. Термин који је врло сродан појму преврата је „политички удар“, пречесто синонимам, али у својој елементарној основи, крајње различитим, првенствено јер он подразумева, "сваку форму преузимања политичке власти у одређеној структури која није у сагласности са важећим концептом преузимања власти и нормом."⁸ Детаљнијом анализом наведене дефиниције, може се уочити круцијална разлика на основу

⁶ Перезановић, М.: *Државни удар као један од модалитета нелегалне политичке борбе*, Војно дело, 2011.

⁷ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 108.

⁸ Симеуновић, Д.: *Теорија политике*, Удружење Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 170.

које политички удар описује начин преузимања власти, а политички преврат, као шири појам подразумева читав спектар структуралних промена исте или друге власти.

Када је реч о начинима освајања власти, разликујемо легалне и нелегалне могућности. Наиме, основна разлика се темељи на чињеници да ли се приликом освајања власти користе или не, законски дефинисане и политички оправдана средства, методе и начини или не. Сходно томе, пречесто се нелегални начини освајања власти, уједно косе и са моралним и етичким начелима јер захтевају оштро кршење прокламованих норми, свесно, планирано и веома деструктивно. У новије време дефинишу се извори као савремени облици поделе власти, они функционишу по принципу плуралности, већине и сменљивости, сваке власти која из разноразних разлога не задовољава захтеве становништа или не обавља адекватно своју политичку дужност.⁹

Имајући у виду да је у основи политичких преврата, политичка завера, сматра се да је фактор тајновитости и прикривених намера основна особеност нелегалних начина освајања власти. Такође, веома је битна сама способност завереника да успешно остваре планиране циљеве. Уколико се у оквиру самог појма преврата, посматра кључан фактор тајновитости онда се може закључити да је изузетно важно да сви актери преврата веома јасно и прецизно знају свој део посла, тачније да постоји добра и прецизма организација и организованост. Поред тога, веома је важно нагласити да заверу кује обично мањи број људи, јер на тај начин се елиминише могућност случајног или намерног откривања. Да би се успело у дефинисаним циљевима, битно је сагледати и карактер завереника, имајући у виду да уколико завереник има одређену личну корист, пречесто постоји вероватноћа да у завери делује као издајник. Када је конкретно реч о политичкој завери мора се напоменути да сви актери завере, да би се приклонили завереничкој групи морају окосницу свог окупљања да оформе кроз исте идејно – политичке ставове, интересе, тежње, идеје и циљеве. Према дефиницији политичка завера подразумева "организовану конспиративну акцију са циљем остварења тајно договореног и брижљиво припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у завереничку групу или организацију чврсто повезани актери завере."¹⁰ У контексту наведене дефиниције, сасвим је јасно да завере, због своје

⁹ Симеуновић, Д.: *Теорија политике*, Удружење Наука и друштво, Београд, 2002.

¹⁰ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 110.

сложености и прецизности нису честе и оне не мењају особености друштвеног живота, али утичу на низ промена структурне и функционалне природе које покрећу историју.¹¹

Сходно наведеним карактеристикама, може се издвојити да су најчешћи мотиви завере, обично:¹²

- Агресија,
- Страх,
- Когнитивни мотиви,
- Редуковање фрустрације.

Посматрајући наведене мотиве може се закључити да актери завере у већини случајева пате од личне параноје, међутим кад је реч о политичкој завери сматра се да "политички параноиди не пате нужно од личне параноје, али ова два облика најчешће иду заједно и међусобно се појачавају."¹³ Поред тога, као битне ставке за дефинисање саме основе преврата и политичке завере као њеног темеља, важе параметри као што су:¹⁴

- Разлози кризних друштвених стања,
- Исходи настали као последица припадности различитим идеологијама,
- Степен политичке моћи,
- Степен образовања,
- Мржња и страх.
- Ниски ниво самовредновања.

На основу наведених карактеристика, јасно је да политички преврат изазива низ промена које се рефлектују на укупне друштвене односе, и има позитиван или негативан одраз, који у односу на укупно деловање каналише даљи ток развоја државе и друштва у целини.¹⁵

¹¹ Бојановић, Р.: *Особине личности и прихватање теорија завере*, Психологија, 4, 1998.

¹² Бојановић, Р.: *Особине личности и прихватање теорија завере*, Психологија, 4, 1998, стр. 330.

¹³ Pipes, D.: *Conspiracy*, New York, The Free Press, 1997, стр. 24.

¹⁴ Бојановић, Р.: *Особине личности и прихватање теорија завере*, Психологија, 4, 1998, стр. 332 – 333.

¹⁵ Гончић, М., Вукобратовић, Д.: *Политички лексикон*, Удружење публициста Београда, Београд, 1979.

1.2. Политички удар

Када је реч о политичком удару, као једном од форми политичког преврата, говори се о преузимању власти који се антагонизује са правним, религијским, моралним, етичким и обичајним вредностима, средствима и начинима функционисања једног државног система. Међутим, у основи политичког удара, не мора нужно да стоји поступак који је у супротности са законом. Наиме, под политичким ударом, подразумева се и политичко оцеубиство, или разне смене руководства у некој институцији или организацији коју закон не обухвата, тачније законским нормама није дефинисан начин којим би се такве активности санкционисале. У складу са тим, такав поступак се и не може евидентирати као активност која је у крајњој супротности са моралним и обичајним нормама, и концептом политички оправданог начина узимања власти.

1.3. Државни удар

Појам државни удар подразумева се као "ограничена насилна завереничка војно-политичка акција коју са циљем изненадне неуставне тотално-аберативне промене"... "изводи ограничен број одабраних актера из редова носилаца државне власти уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа маса", све у циљу, "опстајања превратничке акције у оквирима постојећег друштвено-политичког уређења, па чак и његове заштите и поред измене режима."¹⁶ Према наведеној дефиницији, уопштено се може извући закључак који државни удар синонимизира са насилним и нелегалним актом преузимања власти. Међутим, нужно је на овом месту напоменути да сам појам преузимања власти не подразумева само и искључиво преузимање места онога ко је на челу државе, већ то подразумева и смене најзначајнијих институција у земљи, али и најбитнији политичких карактеристика, који се тичу даљег

¹⁶ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 111.

напредовања, циљева и стратегија управљања државом. Оно што је битно нагласити за разлику од политичког удара, када је реч о државном удару, он не подразумева структурално велике промене, већ подразумева промене носиоца државних функција. Да би државни успех био продуктиван потребно је узети у обзир особине као што су:¹⁷

- брзина спровођења акције,
- начин и квантитативна особеност примењене силе,
- усмереност удара на центре државне власти,
- елиминисање могућности да се прекину акције завереника, и
- ангажовање свих расположивих капацитета који би били адекватни за реализацију државног удара.

Кључне особености за успех државног удара подразумевају нужно постојање у оквиру, завереничке групе, особе, појединица или пар њих који су из врха владајућег режима, који се препознају као државни и политички издајници, али са друге стране елементарни и важни људи за реализацију државног удара. Отуда, у основне актере државног удара могу се класификовати:¹⁸

- "лица из редова носилаца власти;
- припадници националних армија;
- припадници обавештајно - безбедносних структура."

Поред наведеног, важно је напоменути да кључни фактор за држани удар има и национална армија, првенствено због чињенице да без уплива оружаних формација, није загарантован успех државног удара.¹⁹ Међутим, управо ова карактеристика нужне потребе за имплементирањем оружја у систем насилног преузимања власти, овакав потез карактерише као кривично дело, које није оправдано никаквним правним актима, нити Уставом.

¹⁷ Глазунов, О.: *Государственный переворот – Стратегия и технологии*, Олма-Пресс Образование, Москва, 2006, стр. 18.

¹⁸ Симеуновић, Д.: *Државни удар или револуција*, Симтраде, Београд, 1991, стр. 64.

¹⁹ Банкович, М.: *Государственный переворот, пронунсиаменто, путч: теоретический анализ*, Вестник ВГУ, серия: История. Политология. Социология, 2/2008.

Сагледавајући карактеристике и начин функционисања и дефинисања појма државног удара, долази се у анализи у кључне дилеме, које се односи на чињеницу да, у конкретном случају Мајског преврата, без обзира што је краљ Александар имао сву власт у својим рукама, он дефинитивно није био најјача карика у држави. Према томе, сам појам државног удара показује да када већ дође до њега, онда се владари државе могу посматрати као најслабији, јер се моћ, налази управу у рукама оних који имају могућност, циљ, жељу и начин да, ако не правно оправданим, онда насилним и нелегалним путем преузму власти и постану политички моћници.

Према Симеуновићу (1987), фазе извођења државног удара су:²⁰

- I. фаза припреме,
- II. фаза непосредног извршења,
- III. фаза консолидације.

У првој фази извођења државног удара, важно је оформити завереничку групу, која ће да функционише као један систем, имаће јасно дефинисан акциони план, и добру организацију, са детаљно и темељно разрађеним начинима функционисања. Наиме, у овој фази важно је креирати групу која је од поверења, која са једне стране има делимични уплив у владајући систем, а са друге стране је потпуно ван тога, али кроз активности увођења политички активних појединаца у идеологију завереничке групе формира се политичко-безбедносна подршка, као и неопходна финансијска средства.

Имајући у виду да је потребно детаљно, темељно и веома прецизно планирати сваку акцију и сваки потез, ова фаза мора да буде заснована на веома истрајној идеји и заједничким интересима који су толико мотивишући да неће натерати заверенике да одустану од зацртаних идеја. Исто тако неопходно је добро испитати свачији интерес, нарочито оних који би у акцијама политичких преврата имали кључне улоге. То је првенствено важно због чињенице да треба нужно искључити било какав вид личног интереса, а исто тако битно је одржавати добру интеракцију са свим члановима, јер "што дуже траје формирање завереничке групе, то су везе актера завере све јаче, као и осећај

²⁰ Симеуновић, Д.: *Улога политичког насиља у остваривању револуције* – докторска дисертација, Факултет Политичких Наука, Београд, 1987, стр. 309.

међузависности због вршења истог кривичног дела-против уставног поретка земље и истих кажњивих припремних радњи."²¹

Мора се напоменути битна чињеница, да би завереничка група успела у својим намерама, у систем организовања и планирања мора имати у виду да постоји и шанса откривања од стране државе, првенствено због чињенице да је државни и политички систем увек спреман на могућност да буде угрожен и нарушен. У случају да се то деси и да државни систем открије намере и идеје завереника, онда то пречесто буде окидач за нова дестабилишућа дешавања, али и за побољшање безбедносног система у држави, а са друге стране доводи до оштријих односа међу "зараћеним" странама, али и до индуковања прецизнијих планова и финијих начина ка њиховој реализацији.

У оквиру друге фазе долази до реализације, тачније дешава се држани удар, према плану и смерницама из прве фазе. Имајући у виду, да је прва фаза трајала доста дуго јер је захтевала прецизну анализу сваког посебног домена у оквиру организације државног удара, друга фаза је експлозивна и веома муњевита по свом тајмингу деловања. Разлог томе је чињеница да је једино на тај начин омогућено заузимање кључних политичко - економских и војно - безбедносних центара у земљи, јер у случају да се не реагује алармантно дало би се могућност државном систему да оформи и прокламује норме које би зауставиле деловање и активности завереничке групе.

Битно је истаћи да било која врста завере, која у својој основи има политички систем, нужно захтева уплитање што мањег броја људи, како би се на тај начин елиминисала могућност откривања, те је отуда јасно да становништво не игра значајну улогу у реализацији државног удара, иако се њиме заправо пропагирају тежње широких народних маса. То је нарочито важно, у случају да из неког разлога државни удар буде неуспешан или спречен. Тиме се са једне стране штити становништво, а са друге стране сужава се круг људи који би били кажњени и на које би екслирала бес или незадовољство државне управе. Међутим, мора се напоменути да било који да је разлог неуспеха државног удара, сама чињеница да је политичког систему тада дато до знања да имају дефинисану групу непријатеља која тежи да заузме и преузме власт, даје им право да прокламовање идеја за

²¹ Парезановић, М.: *Државни удар као један од модалитета нелегалне политичке борбе*, Војно дело, Београд 2011, стр. 105.

ширу ескалацију сукоба, па чак и изазивање војних интервенција, грађанског рата, тероризма или неког другог облика оружаног сукоба.

Осим што појам и генерално гледано сама идеја државног удара има одјека у држави, то пречесто има велики утицај и на међународну заједницу, као и интернационални политички систем, који након неког времена (дуже од 7 дана), у потпуности маргинализује пређашњи систем и почиње равноправно да нови државни систем посматра као релевантан и валидан, и легитиман. Међутим, имајући у виду да је утицај страних сила у неким случајевима чак и пресудан фактор, мора се напоменути да било какав вид интеракције страних сила и завереничких група, обично кулминира веома успешним исходима и активностима. У том случају може се рећи да је реч о некој врсти оружане, новчане, стратегијске, идејне или моралне подршке, која се дефинише на:

- директну (војна интервенција и агресија), и
- индиректну (економски и политички притисци, војни маневри у близини граница, упућивање војних и економских стручњака, разних посматрачких мисија, пружање финансијске помоћи и друго).²²

У оквиру последње фазе - консолидације, долази до спровођења физичког насиља у великој мери, који се карактерише као кривично дело и у практичном смислу подразумева разне врсте насиља, који се разликују и по обиму и по интензитету.

На основу наведених особености и карактеристика државног удара, сматра се да за спровођење, организацију и реализацију државног удара неопходни су следећи чиниоци:²³

- политичке и економске интересне групе,
- поуздани, прецизни, тачни и веродостојни људи,
- организација која је окупљена око исте интересне идеје.

²² Симеуновић, Д.: *Улога политичког насиља у остваривању револуције* – докторска дисертација, Факултет Политичких Наука, Београд, 1987, стр. 310.

²³ Глазунов, О.: *Государственный переворот – Стратегия и технологии*, Олма-Пресс Образование, Москва, 2006, стр. 21.

Сходно наведним чиниоцима државног удара, сматра се да су основни узроци државних удара:

- „колапсне кризе политичког система,
- стратегијски економски, политички и војни интереси великих,
- посебно класни интерес за ефикасно предупређење (контра) револуционарног врења,
- нужност тренутног превазилажења политичке кризе на тај, као један од могућих начина”²⁴

1.3.1. Актери државног удара

Основна подела актера државног удара према начину учешћа, је на:²⁵

- посредне актере што подразумева инспираторе и иницијаторе, али и
- непосредне актере што се односи на организаторе и извршиоце.

Посредни актери углавном подразумевају делове завереничке групе која има изузетно велики политички, економски или војни утицај, али обично није толико јавно доступна, нити превише стриктно презентована, најчешће ова група делује у тајности и представља се у сенци, како би на тај начин могла неометано и веома ефикасно своју мистериозност да користи у контроли непосредних актера који су више доступне карике политичке завере и државног удара.

Имајући у виду да у непосредне актере спадају организатори и извршиоци, дакле они који директно долазе у контакт са активностима које се користе као средства државног удара, и у практичном смислу они су ти који освајају власт. Управо због чињенице да се они представљају као кључне фигуре државног удара, они учествују активно и у организовању и извршењу државних и политичких дужности. Међутим, осим поделе која

²⁴ Симеуновић, Д.: *Државни удар или револуција*, Симтраде, Београд, 1991, стр. 56.

²⁵ Симеуновић, Д.: *Државни удар или револуција*, Симтраде, Београд, 1991, стр. 67.

обухвата актере према начину учешћа, постоји и подела актера према хијерархији и значајности коју имају:²⁶

- I. финансијери и наручиоци преврата,
- II. центар управљања државног удара, тј. штаб завереника,
- III. две помоћне групе, које:
 - 1. једна која врши обуку превратника, обезбеђује њихов транспорт и оперативно прикривање завереника.
 - 2. једна која је задужена да реализује евакуацију у случају неуспеха акције, обезбеђење лажних докумената и скретање пажње режиму.
- IV. посредни извршиоци преврата, подељени у мање групе:
 - 1. они који су свесни сопствених интереса,
 - 2. они који су свесни основних или потенцијалних интереса,
 - 3. они који немају истинску свест о сопственим интересима.

На основу наведених нивоа, могуће је закључити да иако они који се налазе на најнижем нивоу хијерархије као актери државног удара, чине представнике који су непосредни актери свих догађаја, они у практичном смислу имају најмање интереса у самом прокламовању и реализовању државног удара. Са друге стране, актери који представљају посредне извршиоце, они имају највише сопствених интереса, те тако и највише губе у случају неуспеха државног удара.

²⁶ Симеуновић, Д.: *Државни удар или револуција*, Симтраде, Београд, 1991, стр. 67.

1.4. Пуч

За реализовање пуча као облика политичког преврата, веома је битан фактор постојање националних оружаних снага. То за разлику од претходно два наведена облика преврата, у потпуности одбацију било какав вид плаћеничке или стране интервенционалистичке трупе и група. Према томе, особеност пуча, је пре свега да га не обављају завереници, нити људи који су окупљени око исте идеологије, већ стручни људи, војна лица која имају широк спектар активности у разним сегментима војно – цивилних делова државног система. На основу тога се може закључити да користећи се пучем, као обликом преврата, на власт долазе они који су у потпуности ван оквира владајуће структуре, имајући у виду да реализатори пуча у својим редовима немају припаднике државне структуре нити политичког система.

Сличност која је уочљива између пуча и осталих форми преврата је хијерархијска структуралност актера који учествују у самим активностима, што подразумева да и у овом случају постоје ниски, средњи и високи војни кругови. Оно што се сматра веома битном карактеристиком пуча је тотална цензура и забрана деловања политичких партија.²⁷

Основне карактеристике војног пуча подразумевају:²⁸

- супротстављање ауторитарном и тоталитарном режиму,
- индустравање пуча након одбијања режима да се повуче на захтев опозиције,
- дефинисање војног одговора на позив опозиције за смену режима,
- пуч је организован од стране војске која је веома поштована у народу,
- извршавање пуча,
- организација и дефинисање слободних и фер избора,
- трансфер власти на демократски изабраног лидера.

²⁷ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

²⁸ Varol, O.O.: *The Democratic Coup d'Etat*, Harvard International Law Journal, Vol. 53, 2/2012, стр. 295.

1.5. Устанак

Устанак подразумева облик насилне и ненасилне смене власти, која може бити индукована разним верским, националним, политичким или спољним факторима на које утучу стране силе. Имајући у виду да окидачи устанка подразумевају залагање за шире интересе већих група, онда говоримо о оружаним супротстављањима власти који су прокламовани од стране ширих организација. Без обзира што подразумева постојање већег броја људи, устанак је као и претходни облици побуна веома организован, прецизан и јасно дефинисан догађај. Међутим, сходно чињеници да обухвата већи број људи, он уједно нужно и захтева виши ниво свести, разумевања, толеранције и виши степен интерактивности и комуникације, преко које се утврђују циљеви, задаци, исходи и каналише смер успешности устанка.

Кључна особеност устанка је да мора да има специфичну форму развоја, која је у корелацији са унутрашњим и спољашњим карактеристикама политичког система. Такође, исто као и код претходних сегмената, веома битна карактеристика је и експлозивност и офанзивност. Иако је веома битно да сваки аспект планирања буде добро и прецизно дефинисан, нужно је навести да било какав облик неслоге, нефункционалности, неадекватне организације, лоше комуникације и непостојање јасно дефинисаних циљева и задатака, обично кулминира са једне стране масовном незадовољству, а са друге стране то ствара дефанзивну слику и стање у политичком и државном систему.

На основу наведених кључних карактеристика, могуће је направити синтетисани оквир најважнијих смерница које подразумева:²⁹

- висок степен организованости,
- велики број актера устанка,
- јака идеја устанка,
- јака мотивација за покретањем устанка,

²⁹ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 113.

- међусобна интеракција свих актера устанка,
- низак степен стабилности власти,
- ниска способност власти да сузбије устанак,
- лоша економска моћ државног система,
- лоша организациона моћ државног система,
- нелојалност и нестручност особља да се супростави устанку,
- висок утицај спољних сила.

1.6. Политичка револуција

Основна проблематика самог појма револуције темељи се на лошем приступу дефинисању самог значења те речи. Наиме, сматра се да пречесто револуција нужно захтева насиље, други уз овај појам стављају елементе легализма, док трећи овај појам посматрају кроз улогу одређених друштвених слојева у припреми, извођењу или остваривању револуције. Читава проблематика самог појма темељи се на идеји да "појам треба бити схваћен у ширем смислу, у смислу његове садржајне сагласности са принципима слободе и једнакости."³⁰

Ако се проблематика револуције ограничи искључиво на политички систем, онда она нужно подразумева веома радикалан склоп промена које не захватају друге сегменте (дакле, не подразумева друштвено – економске, нити социјалне аспекте). Основна особина која политичку револуцију одваја од претхоних форми преврата је пре свега чињеница да она није метод освајања власти, већ револуција подразумева измену начина владавине. Исто, као и кад је реч о устанцима, у домену револуција учествују шире народне масе, које се залажу на веома радикалан и стриктан начин на сијасет круцијалних промена у домену политичког живота. Имајући у виду да сам појам револуције у себи синтетишу шире народне масе, онда идеологија политичке револуције није у потпуност изолована од појма социјалне револуције, нарочито јер социјална револуција не подразумева стриктно један

³⁰ Тадић, Љ.: *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988, стр. 136.

облик промена (економски, културни, психолошки итд.), већ обухвата свеукупне промене, па између осталог и промене политичке природе.³¹

1.7. Политичко насиље

Сагледавајући специфичности и карактеристике свих форми политичких преврата, може се уочити да је међу свим формама присутан облик политичког насиља, које је у различитим сегментима, али и степену изражено. У самој својој дефиницији "насиље се може одредити као деловање силом ради стварања такве ситуације, односно уређивања међусобних односа у друштву који воде реализацији циљева и интереса онога који врши насиље."³² Ако се појам насиља, и генерално говорећи политичког насиља, посматра са аспекта средстава и метода које у себи садржи, онда се може истаћи чињеница да коришћења оружја или агресивних политичко – идеолошких метода, може да индукује сијасет промена и нереда у целокупном друштву и свету. Управо је на самој тој основи утемељена идеја толерације и примене ненасилних и оправданих средстава, метода и начина, контроле и усмеравања власти и политичког система. Међутим, осим што оно нужно подразумева коришћење неоправданих средстава, оно се првенствено коси са великим бројем моралних и етичких начела, али и са уставним, законским и правним поретком.

Када је реч о домену преузимања власти насилним и нелегалним путем, сматра се да употреба било каквог облика силе итекако може да наруши стабилност у држави и то са једне стране може да има улогу у регулисању политичких односа и стварању услова за даљи развој цивилизације, али са друге стране може да индукује разне нереде и нетолеранцију. На тај начин, формира се идеална арена на којој би било оправдано користити се насиљем. Међутим, то са собом повлачи посебан начин размишљања који се ограничава на питања да ли је или не, примена силе свесно дефинисана радња, као и да ли она као таква може да искристалише реалног и релевантног противника. Ово питање је

³¹ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

³² Симеуновић, Д.: *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 22.

нарочито битно са становишта да користећи се разним манипулацијама нарочито у политичком систему, у потпуности се маргинализује свест и воља. У конкретном случају Мајског преврата, политичко насиље послужило је као средство објективизације политичких односа на прелазу из XIX у XX век.

Имајући у виду различите нивое посматрања и тумачења, кроз литературу се налазе различите теорије које подразумевају да је политичко насиље "гушење или принудно ограничавање слободне воље социјалног субјекта, условљено деловањем друштвених снага усмерених на освајање политичке власти и остваривање дефинисаних социјално-политичких идеала."³³ Међутим, без обзира на особености саме дефиниције, важно је нагласити да ма о ком год поводу, основи и узроку политичког насиља да је реч, оно представља приказ човекове личности, особина, тежњи и карактеристика које су индуковане, првенствено због чињенице да се човек не рађа агресиван, већ облици агресије и насиља се синтетишу у човеку створени под дејством личних искустава или друштвених утицаја.³⁴ Управо из тих разлога кључни фактори проучавања и анализе политичког насиља које индукује разне врсте политичких преврата, треба тражити у узроцима, циљевима, задацима, мотивисаности и идеологији која је допринела да човек насиље посматра као једини излаз из одређене политичке ситуације.

1.8. Политички конфликти

У контексту разумевања политичког преврата веома је битно, разумети основне смернице читаве основе преврата која у основној елементарној основи има политички конфликт као кључни окидач размимоилажења међу ставовима и карактеристикама политичких норми. Сама основа политике, односи се првенствено на усмеравање, управљање, доношење норми, и одлика које се тичу најпре свих сфера живљења, а онда у

³³ Кугай, А.: *Природа политического насилия и его роль в современном мире*, Автореф. дис. канд. филос. наук, Москва, 1993, стр. 13

³⁴ Симеуновић, Д.: *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.

својој ужој структури и најважнијих питања квалитета живота и циљева даљег развоја и напредовања.³⁵

Имајући у виду да се политика може разматрати и као субјективна и објективна компонента долазимо до тога, да као субјективан приказ саме идеје политичког конфликта обично се мисли на структуралност и карактеристике свести самих појединаца о неким аспектима функционисања друштвене заједнице. У том контексту политика се вреднује преко вештине, владања, затим употребљених циљева, методе и средстава који се притом користе. Са друге стране када је реч о објективном сегменту политичког конфликта онда то може да се анализира као политика која је усмеравана у односу на сукобљавање разних друштвених или политичких чинилаца. Међутим, једино у случајевима да се она у самој својој основи без обзира на читав аспект посматрања гледа као извор моћи, показује искључиви аспект политике, који пречесто буде окидач разних конфликта и преврата. У том контексту пратећи особености нужне потребе да се иде за идејом моћи и владавине, обично се издвајају циљеви политичке владе који су каналисани ка расподели политичке моћи, затим успостављање односа моћи и владања, а све у циљу остварења интереса, уверења и ставова.³⁶

Комбинујући наведене особености, може се закључити да политичка моћ, која је у основу политичких конфликта заправо представља средство које је у служби испуњавања разних идеалистичких, егоистичких и интересних циљева, који се према хијерархијској класификацији самих актера, разликује према интензитету и обиму, уз нужну потребу да се постојања три најважнија услова, као што су:³⁷

- демократски систем и политичке слободе,
- сагласност о легитимитету политичких конфликта и политике борбе,
- решавање политичких сукова користећи се легалним, инситуционалним и демократским процедурама.

³⁵ Божовић, Р.: *Феномен мржње*, Тамна страна људске природе, Београд, 1992.

³⁶ Вебер, М.: *Привреда и друштво Том 2*, Просвета, Београд, 1976.

³⁷ Милашиновић, Р., Милашиновић, С.: *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 275 – 276.

На основу наведених услова, јасно се закључује да политички конфликти и насиље нису легитимне и оправдане делатности, али они без обзира на то представљају начин којим се владајућа државна политика формира, исто тако она представља и приказ јединствености друштвеног уређења. Поред тога, било која врста политичких конфликта између мање или више организованих политичких субјеката, у својој основи представљају ништа мање до јачину друштвених снага да регулишу питања о извесним циљевима и програмима који су креирани ради остварења заједничке моћи. Корелишући све наведене аспекте могуће је направити синтетисани приказ свих фактора који у најширем опсегу дефинишу политичке конфликти и сукобе и односе се на:³⁸

- "материјално производним и социјално – структуралним основама друштва,
- карактером политичког система и режимом власти,
- демократском традицијом и политичком културом народа,
- развијеношћу демократских установа,
- степеном контроле власти од стране јавности и грађана."

Сагледавајући све наведене аспекте политичких конфликта могуће је закључити да узроци политичких сукоба обично леже на идеологији, која покреће или оспорава неку активност друштвене трансмисије и трансформације.³⁹ На основу тога могуће је закључити да карактери саме идеологије и њене усмерености у основу дефинишу природу и интензитет конфликта, а то деловање и смер политичких сукоба и преврата, те према томе интензивни друштвено – политички конфликти, представљају суштинску основу политичких сукова и борби.⁴⁰

³⁸ Милашиновић, Р., Милашиновић, С.: *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 278.

³⁹ Васовић, В.: *Демократија и политика*, Радничка штампа, Београд, 1973.

⁴⁰ Ратковић, Р.: *Идеологија и политика*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1971.

Сходно нормама које су наведене, узроци политичких сукоба и појава политичког насиља, могу бити резултат политичких и економских проблема који су кулминирали, а односе се на:⁴¹

- оштру супротстављеност страна,
- недовољно остваривање или немогућност изражавања интереса социјалних група,
- недовољна способност организовања власти,
- недовољна способност организовања привредног система,
- дефинисање социјалних разлика и неједнакости,
- распрострањавање девијантних друштвених појава,
- некажњавање и толерисање девијантних појава,
- постојање и деловање антисистемских организација, интитуција и група,
- неговање плуралистичког политичког, економског и војног система,
- пружање економске, политичке и војне подршке антисистемским организацијама,
- сукобљавање политичких неистомишљеника,
- недовољно развијен систем контроле војске и полиције од стране владајућих политичких снага.

⁴¹ Милашиновић, Р., Милашиновић, С.: *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2007, стр. 289 - 290.

2. МАЈСКИ ПРЕВРАТ – УЗРОЦИ, ЦИЉЕВИ И ИСХОДИ

Да би се креирала целокупна слика узрока, идеја, циљева и резултата Мајског преврата, потребно је посматрати период пре њега, како би се искристалисале смернице које су довеле до тог догађаја.

2.1. Србија од Берлинског конгреса до владавине краља Александра

Веома битан догађај за Србију подразумева Берлински конгес 1878. године, првенствено због чињенице да се овим конгресом Србија, ујединила и постигла свој интегритет, и јасно дефинисане територијалне и државне границе, али је добила и добила своју независност, међународно признање и одређено територијално проширење. Мора се напоменути чињеница да без обзира на постизање независности и креирања државног система, првенствено због дуге историје нестабилности у овом региону, велики број Срба је остао ван граница Србије, превасходно концентрисани на Турску и Аустро – Уграску.⁴²

Имајући у виду да је оформљена државна структура, то је подразумевало и нужне иновације у домену инфраструктуре, али и систем функционисања и напредовања самог државног система, те је из тог разлога, иако земља која је тек кренула да се развија, морала рапидно да напредује како би ишла у корак са земљама у региону. У том периоду велики део становништва био је концентрисан у селима, те је веома била развијена пољопривреда и руралне делатности. Међутим, мора се напоменути да без обзира што је у практичном смислу Србија била пољопривредна држава, скоро па је 73% пољопривредног земљишта било је мање од пет хектара, што јасно показивало да је главно тржиште било аустро - угарско. Поред веома великог утицаја на пољопривреду, Аустро – Угарска је имала веома велику утицај на Србију у свим привредним и друштвеним сферама, што

⁴² Ћоровић, В.: *Историја Срба*, Публик Практикум, Земун, 2010.

показује чињеница да је Аустро - Угарска имала чак 90% монопола над српском спољном трговином.⁴³

Посматрајући наведене смернице може се закључити да је у другој половини XIX и на самом почетку XX века Србија била економски, али и идеолошко политички веома зависна од Аустро – Угарске, што је превасходно била преференција краља Милана, који је у својој владавини био аустрофил. Основа аустријско – српске сарадње подразумевала је пре свега симбиозу и то тако што је она пружала Аустро – Угарској да шири своју трговину на овај део Европе, а Србија је добијала савезника и економску помоћ, али и добре политичке смернице које су каналисале систем деловања и усмеравања државног система.⁴⁴

Мора се напоменути да је Србија од Аустро – Угарске добијала и веома важне трговинске олакшице, што је нарочито било приметно обновљеним трговинским уговором из 1892. године, када су створени услови да извози пољопривредне производе, житарице, воће и стоку у Аустро-Угарску, а из ње увози готове, индустријске производе. Поред тога, Србија је уз помоћ Аустро – Угарске држала монопол у трговини, тачније као увозник соли и једини увозник и извозник дувана.⁴⁵ Међутим, можда и најважнији део подршке виђен је 1882. године, када је Србија уз помоћ и подршку Аустро-Угарске постала краљевина. Укупно седам година, након тога дешавају се кључни преокрети у историји Србије, када краљ Милан Обреновић на годишњицу проглашења Краљевине Србије, 22. фебруара 1889. године, објављује да се одриче престола у корист малолетног сина краља Александра.⁴⁶

⁴³ Чалић, Ж.М.: *Социјална историја Србије 1815-1941*, Клио, Београд, 2004.

⁴⁴ Потемкин, П.: *Историја дипломатије, свеска друга*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949.

⁴⁵ Јовановић, С.: *Влада Александра Обреновића, књига права*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, Београд, 1934.

⁴⁶ Рајић, С.: *Александар Обреновић: владар на прелазу векова – сукобљени светови*, Српска књижевна задруга, Београд, 2014.

2.2. Општи поглед на владавину Александра Обреновића

„Живот и владавина краља Александра су трајали непуне три деценије. Са дванаест и по година постао је краљ и био је најмлађи нововековни српски владар на престолу, са шеснаест и по је преузео власт, а са непуних двадесет седам је убијен.“⁴⁷ Кључан моменат у Александровом животу догодио се абдикацијом краља Милана, 1889. године, када је Александар дошао на власт. Имајући у виду да је био малолетан, власт регулише Намесништво кога чине Јован Ристић, Коста Протић и Јован Белимарковић.⁴⁸ Да би се разумели потези његове владавине, потребно је сагледати и анализирати читав његов живот до момента доласка на власт. Наиме, Александар је као дете био веома усамљен, одрастао је без родитеља који су живели ван Србије, те је отуда био усмерен на дворске учитеље, што се показало и кроз његову владину да се користио веома интелигентним потезима и вештим начинима остварења зацртаних циљева. Наиме, сматра се да је „краљ Александар био прикривен, нерадо је волео да му свако завири у душу, чувао је свој осећај, сваку своју интимну мисао, жељу и намеру.“⁴⁹ Међутим, постоје и литературни подаци који показују његове аутократске карактеристике и у детињству, истичући да је пречесто „да би добио оно што жели није се устезао да користи свако средство, како морално тако и неморално.“⁵⁰ Иако је неминовно да је Александар са таквим ставом деловао веома оштро, мора се напоменути да историјски критичари сматрају да су такве његове особине и понашање заправо приказују његове тежње да он „не тражи као његов

⁴⁷ Рајић, С.: *Александар Обреновић: владар на прелазу векова: сукобљени светови*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011, стр. 10.

⁴⁸ Живановић, Ж.: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*. Књ. 3, Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I: 1889-1897, Геца Кон, Београд, 1924.

⁴⁹ Живановић, Ж.: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*. Књ. 3, Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I: 1889-1897, Геца Кон, Београд, 1924, стр. 101.

⁵⁰ Мијатовић, Ч.: *Успомене балканског дипломате*, Радио телевизија Београд, Београд, 2008, стр. 138

покојни отац (краљ Милан), да га се људи боје, већ да га поштују и да су му одани из убеђења.⁵¹

Владавина Александра Обреновића која је трајала од 1. априла 1893. – 29. маја 1903. године, се у литератури дефинише као деспотовска. Оно што њега карактерише је тип аутократе. Подаци којима историја расположе састоје се у томе, да је Александар као владар био аутократа, који није могао да се помири са начелом уставне парламентарне владавине, због тежње да је желео максимално да управља самовољно државом. У складу са тим као владар није поштовао демократске уставе, ни владу Народне скупштине, али ни слободу штампе. О начину његове владавине говоре и подаци да је за свега 10 година владавине, променио чак 12 влада, извршио 4 државна удара, и индуковао мноштво реконструкција и промена у владама.

Хронолошки гледано, владину Александра Обреновића најпре обележавају догађаји:⁵²

- 1.4.1893. године, извршен је први државни удар, када Александар ствара своју прву владу од радикала под председништвом Лазара Докића.
- Јуна 1893. године, ствара се друга влада, опет радикалска, под председништвом генерала Саве Грујића, ова влада остаје до 9. јануара 1894.
- Трећа влада настаје под саставом радикала Ђорђе Симића, али није чисто радикалска већ неутрална влада, ова влада остаје само 68 дана и пада 21. марта 1894. године.
- Четврту владу, неутралну, образује напредњак Светомир Николајевић. Са овом владом Александар 9. маја 1894. године, укида Устав из 1888. године, и враћа Устав из 1869. године. – овим поступком је извршен други државни удар, јер је створена могућност да Александар влада аутократски.
- 14. октобра 1894. године, Александар поставља пету владу (неутралну) чији је председник Никола Христић, познат у литератури као најозлоглашенији реакционар.

⁵¹ Каљевић, Љ.: *Моје успомене*, Историјски архив Ужице, Ужице, 2006, стр. 69.

⁵² Канцеровић, Т.: *Мартовке демонстрације и Мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, 1950.

- 25. јуна 1895. године, Александар поставља шесту напредњачку владу под председништвом Стојана Новаковића.
- 1896. године, Александар поставља седму владу, неутралну, под председништвом Ђорђа Симића.
- 11. децембра 1897. године, Александар поставља своју осму владу (неутралну) под председништвом Владана Ђорђевића. У овом периоду се сматра да је Александар добио потпуно власт, познату као његова потпуна деспотија.
- Јула 1900. године, објављује да се жени Драгом Машин и поставља своју девету владу, под председником Алексом Јовановићем.
- Јула 1901. године, Александар поставља десету владу, под председништвом Михајла Вујића.
- 6. октобра 1902. године, Александар поставља једанаесту владу, под председништвом Петра Велимировића.
- 6. новембра 1902. године, Александар поставља своју дванаесту владу под председништвом Димитрија Цинцар – Марковића.
- 29. маја 1903. године, краљ Александар и краљица Драга, су заједно са председником Димитријем Цинцар – Марковићем, два краљичина брата и министром војске, убијени.

Идеја Александрове владавине била је да има апсолутно надмоћ и самовладу, што се примећује већ крајем 1894. и почетком 1895. године,⁵³ али знатно јача од 1898. године, када је укунуо све политичке партије у Србији, и тиме извршио нови државни удар. Оно што његову владавину карактерише је пре свега његова способност да успешно маскира своју самовољу и пред народом и пред иностранством, како би креирао слику себе као краља ком је стало до народа и стања у држави. На тај начин је на веома лукав и способан начин успео да уклони све оно што му је стајало на путу његовој деспотовској самовољи. Период владавине после женидбе са Драгом Машин, карактерише његов нешто блажи облик владавине, када он допушта постојање партија, дозвољава тајно гласање, створио је споразумну владу између радикала и напредњака, али та влада функциониште по његовим

⁵³ Рајић, С.: *Александар Обреновић: владар на прелазу векова: сукобљени светови*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011.

инструкцијама. На крају своје владавине апсолутно мења окосницу своје влада која сада постаје генералско – официрска, а као последњим чином његове владавине сматра се враћање Устава из 1869. године, тим чином је у живот враћен Намеснички устав.⁵⁴

2.3. Владе краља Александра Обреновића

Почетак самосталне владавине краља Александра Обреновића објављен је 8. јула 1900. године, који је уједно био и дан његове веридбе са Драгом Машин. Иако је првенствено краљ Александар имао особен утицај на српску историју, утолико је и његов брак са краљицом Драгом, оставио печат на разне догађаје који су се дешавали током његове владавине. Наиме, када је реч о осврту на владавину краља Александра неминовно се издвајају догађаји, који су оставили највише трага и били особени по српску историју. То се пре свега односи на:⁵⁵

- Забрану прилаза државној граници краља Милана,
- Помиловање политичких осуђеника и неистомишљеника,
- Промена Устава,
- Проблематика и питање наслеђа престола,
- Краљичин „порођај“;
- Мартовске демонстрације,
- промена Устава и апсолутистичка владавина краља Александра и краљице Драге.

Сви наведени догађаји, нису били део једног владајућег система, него се током владавине Александра Обреновића, мењао владајући слој и хронолошки посматрано:

- влада Алексе Јовановића од 8. јула 1900. године до 1. фебруара 1901. године,

⁵⁴ Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950.

⁵⁵ Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000, стр. 24-25.

- реконструисани кабинет Алексе Јовановића од 1. фебруара 1901. до 20. марта 1901. године,
- радикално - напредњачки кабинет Михаила Вујића до 6. маја 1902. године,
- реконструисани кабинет Вујића до октобра 1902. године,
- кабинет Пере Велимировића од октобра 1902. године до 6. новембра исте године,
- кабинет генерала Цинцар - Марковића до 29. маја 1903. године.

Историјски подаци наводе да је краљ Александар већ са првим данима своје владавине, пред народ представио идеју своје апсолутистичке владавине, које се односила на све аспекте политичког живота, што не обухвата само владавину већ и Устав и законе. О таквом његовом ставу говоре и подаци његове беседе од 17. јула, где он истиче: „Ја мислим, господо, да од данас у Србији неће више бити ничијег другог ауторитета сем мога и да свако треба све досадашње предрасуде да напусти.”⁵⁶

Када је реч о самој политици ту се истичу његове тежње да Србија иде путем мирног и правилног развитака, без потреба за политичким борбама и конфликтима који би условили проблеме у државном систему. Такође, историјски подаци наводе да се краљ Александар пречесто позивао на законе и право, те је тежио да међу народном прокламује идеју правно – политичко исправног система владавине.

Имајући у виду да је почетак његове самосталне владавине окарактерисала женидба са Драгом Машим, то је у династијским, али и државним круговима довело до великог броја проблема. Пре свега, јавили су се проблеми са његовим оцем краљем Миланом који није подржавао брак са Драгом Машин. Неслагање краља Милана и Александра око женидбе довеле су до круцијалних и историјски важних догађаја, који подразумевају чињенице да је таквом одлуком краљ Милан био дубоко разочаран те је отишао из Србије непосредно пре краљевог објављивања веридбе са Драгом, и више се није враћао у Србију. Историјски подаци говоре да је умро је у Бечу 29. јануара 1901. године, а по својој жељи сахрањен је у Аустро - Угарској у манастиру Крушедол. Међутим, када је реч о политичким аспектима оваквог догађаја, то је довело до заокрета у

⁵⁶ Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000, стр. 25.

спољној политици од Аустро - Угарске ка Русији. 17. марта 1894. године краљ Александар доноси Указ којим се укидају закони о прогонству краља Милана и краљице Наталије.⁵⁷

Убрзо после смрти краља Милана, млади краљ је започео припрему уставне реформе, а циљ ових припрема био је да се брзо осигура пристанак странака за октроисање Устава. Мора се напоменути на овом месту да је краљ Александар најпре 9. маја 1894. године, издао проглас којим се Устав из 1888. године, који је био на снази, укида и враћа претходни Устав из 1869. године. Тим уставом је Александар себи омогућио апсолутну власт. Проблематика око Устава се наставља и након његове женидбе са Драгом Машин , 1900. године, првенствено због чињенице да њих двоје нису имали законског наследника. Да би краљ регулисао ту проблематику он је извршио смену владе Алексе Јовановића, а 20. марта на његово место довео кабинет Вујића, под којим је донет нови Устав, 6. априла 1901. године. Непосредно пре дефинисања овог устава десио се и догађај лажне краљичине трудноће, што је довело до тога да Устав (1901), има две значајне одредбе у члановима 6. и 21, због којих је и био донешен. Наиме, у члану 6. Устава је писало: "Престо Србије наслеђује се у потомству Краља Александра овим редом: Мушко потомство из законитог брака по реду прворођења. Ако Краљ не остави за собом мушког потомства, наследство прелази на побочну линију, а ако ниједног од мушких потомака у Дому Обреновића не би било, наследство прелази на његово непосредно женско потомство, опет из законитог брака."⁵⁸ Друга важна промена наведена је у члану 21., где се наводи: "Ако је у време смрти Краљеве Престолонаследник малолетан, уставну краљевску власт вршиће до Његовог пунолетства, у име Његово, а у својству Краљевског Намесника, удова Краљица. Ако ње нема, Краљевски ће Намесник бити онај од пунолетних мушких чланова Дома Краљевског, који је по реду наследства најпречи."⁵⁹

Даља самостална владавина Александра Обреновића била је обележена изборима за Скупштину и Сенат, који су се догодили у лето 1901, а затим законодавном акцијом ових домова, која је била спора и незадовољавајућа. Ово је уједно и период када су се дешавале

⁵⁷ Симеуновић, Д., Миленковић, М.: *Државни удар као акт насилног освајања власти – случај Србије и Југославије у првој половини 20. века- докторска дисертација*, Факултет за европске правно-политичке студије, Универзитет Едуконс, Нови Сад, 2016.

⁵⁸ Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1901, члан 6.

⁵⁹ Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1901, члан 21.

структурне промене у законодавној сфери, што се нарочито одразило на Предлог закона о зборовима и удружењима, који се тицао осуде кривица учињених на зборовима, и са одлуком њиховог кажњавања по кривичном закону, довео је до мањих ђачких демонстрација и грубог судара гомиле и полиције, што је био окидач за нешто касније Мајске демонстрације.

6. октобра краљ Александар је образовао владу Пере Велимировића, а већ 6. новембра јој је дао оставку, поверавајући нову владу генералу Димитрију Цинцар-Марковићу. Битна ставка ове владе, односи се на чињеницу да је 21. новембра, изашла са својим програмом ревизије Устава, наводећи као прву тачку укидање Сената. 3. марта 1903. десиле су се демонстрације ђака и радника који су прокламовали одлучну борбу против краља и владе. То је кулминирало чињеницом да је краљ, 24. марта, укинуо Устав од 6. априла 1901., затим распустио Скупштину, укинуо законе који су потицали из тог Устава, и навео боље уређење владавине, затим је укинуо и законе донете 1902. године о штампи, избору чланова Народног Представништва, општинама и пословном реду у Сенату. Веома карактеристично је да је краљ након укидања Устава из 1901. године, свега 45 минута вратио на снагу Устав из 1901. године, који је претходно укинуо, али су на снази остале све оне друге промене.⁶⁰

Следећи битан моменат било је расписивање избора, који су предвиђени за 19. мај 1903. године. На тим изборима, већину је добио краљ, међутим свега пар дана касније, 29. маја 1903. године догодио се државни удар, односно пуч, којим су смртно страдали краљ Александар, краљица Драга, поједини чланови владе и поједини официри одани краљу.

2.4. Однос краља Александра са Аустријом и Русијом

Аустрија је имала одличне односе са краљем Миланом и желела је да са краљем Александром продужи политику коју је са његовим оцем започела. Да је Аустрија била решена у томе, говоре и историјски подаци који наводе да су постојале одређене спољнополитичке инсинуације да се краљ Александар ожени аустријском принцезом

⁶⁰ Новине српске, Службени дневник Краљевине Србије, од 25. марта 1903. године, број 68.

Шаумбург-Липе, како би Аустрија до краја остала пријатељ династије Обреновић. Са краљевом женидбом са Драгом Машин, не само да је издао аустријску дипломатију него и аустријског цара, те у Бечу више нису хтели да чују за Александра. Мора се напоменути да су аустријанци били толико љути на краља Александра, да нису ни у ком моменту хтели да за себе привежу српско јавно мњење, него су читав однос са Србијом, утемељили на размишљању како ће оног дана кад се Александар буде срушио под теретом властитих грешака, довести на српски престо личност која ће владати под аустријском командом.

Од свих могућих кандидата, Петар Карађорђевић се чинио идеалним и најмање незгодним за имплементирање аустријских идеја. Ову чињеницу и њихове инсинуације, Аустрија је обелоданила након убиства краљевског пара, и показала на начин тако што је аустријска дипломатија, без размишљања прихватила Карађорђеву кандидатуру. Међутим, Аустрија није у својим замислима, укључила чињеницу да Петар доласком на власт мора у потпуности да изврши реформу на политичком систему, а то пре свега подразумева Устав. Постизање уставности значило је утемељење партијског система, и то би довело до проблема са Аустријом, пошто ниједна српска странка није била наклоњена Аустрији.

Када је реч о односу са Русијом, она је утицала на више српских странака и јавно мњење у земљи, али је ту дошло до сукоба Аустрије и Русије, имајући у виду да је Аустрија правила тајне преговоре и договоре са разним странкама. Да би имала превласт, Русија је повлађивала и испуњавала разне националистичке тежње, а Аустрија је гледала како да себи приклони Србију и обавезе је економским интересима. На основу тога, Аустријска идеја деловала је реалистичније, док је руска била сентиментална, али је на крају победила руска политика.⁶¹

2.5. Краљева женидба

Краљ Александар се оженио Драгом Машин у јулу 1900. године. Драга је била пре брака са краљем удата за инжењера, постала је удовица и потом дворска дама краљице

⁶¹ Јовановић, С.: *Влада Александра Обреновића*, Издавачко и књижарско предузеће Геце Кон а.д., Београд, 2005.

Наталије, Александрове мајке, а према свом пореклу она је била унука славног војводе Луњевица. Љубав Драге и Александра отпочела је 1879. године, иако је Драга од краља била старија десет година. Имајући у виду да је Драга била већ удата, и да је према причама за које постоје историјски подаци, имала и љубавнике, за брак са краљем није био нико, ни његови родитељи, ни влада, ни најбољи пријатељи, нити официрски кор. Александра нису нарочито погађали речи које су му биле упућиване око женидбе са Драгом, јер је своје дело оправдавао да сваки човек има право да се жени према свом срцу.

Основна идеја Александрове женидбе била је осим љубави коју је осећао, идеја да ублажи курс своје владавине како у унутршњој, тако и у спољној политици, јер је био свестан чињенице да је држава веома лоше реаговала на начине његове аутократске владавине. Томе сведоче и чињенице да је због женидбе пустио из затвора и са робије све радикалске прваке, осуђене поводом Иванданског атентата на краља Милана. Тиме, је уједно тежио да придобије радикале за себе, све у циљу да му "помогну" у извршењу његове владавине, да одобре његову женидбу, али и да прокламују идеје владавине краља и краљице.

Када је реч о његовој женидби и спољној политици, имајући у виду да је Драга Машин била за Русију, и Александар се окреће ка њој, томе сведоче и подаци да је краљ желео да му сам руски цар буде кум на венчању. Овај потез имао је повољан стратешки моменат за ширење интереса царске Русије на Балкан.⁶²

Слика 1. Краљ Александар и краљица Драга.

⁶² Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950.

2.6. Краљичина трудноћа

Имајући у виду да је Драга била старија од Александра 10 година, јавила се проблематика њиховог наследника и проширење династије Обреновић. Међутим, августа 1900. године, месец дана после венчања краљ је јавно објавио да је краљица Драга трудна. То је са једне стране изазвало радост, а са друге стране неред, јер се идеја елиминисања краља Александра јавила упоредо са његовом женидбом. Имајућу у виду проблематику породе краљице, Александар је пречесто шетао по држави са краљицом, како би народ видео да је његова жена заиста трудна. Сама идеја рођења наследника створила је другачији курс у народу а краљица је постала веома омиљена, њен рођендан је слављен као државни празник, народ је слао поклоне још нерођеном наследнику и то је довело до позитивних ефеката њихове владавине.

Међутим, у мају 1901. године, краљ објављује да краљица уопште и није била трудна. Наиме, читава проблематика око трудноће јавила се са чињеницом да су многи сумњали у краљичин пород, те је руски цар послао свог лекара да провери да ли ће се краљица заиста породити како би знао да ли да крсти дете. Том приликом је утврђено да краљица не може да има децу а самим тим ни наследника, што је довело до тога да краљ Александар круцијално мења Устав, у контексту самог даљег наследства трона.⁶³

2.7. Политичко стање у земљи после краљеве женидбе и краљичине лажне трудноће

Више пута је у раду назначено да је краљева женидба била са свих страна веома осуђивана, те и најутицајнији политички људи не само да је нису подржавали, него су се и у потпуности повукли из службе након скандала са трудноћом. Имајући у виду проблем

⁶³ Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950.

око наследства, краљ је донео нови Устав који је регулисао питање будућег наследника, али је и са друге стране створио радикалску – напредњачку владу. Иако су радикали добили већину, у Сенату су сви изабрани сенатори такође били радикали. Основна идеја је била да влада тако структурирана популарише краља и краљицу.

Без обзира на проблем са трудноћом, становништво је овакву вест као и вест о Уставу, прихватило веома разумно, јер су схватили владареве тежње и проблеме. Међутим, све и поред чињенице да је радикалска влада величала краља и краљицу, веома убрзано се мења та идеја, јер Александар мења владу и поново, у много оштријем тону, показује своју надмоћ као владара.⁶⁴

2.8. Стање у земљи пре мајског преврата

Мартовске демонстрације представљају приказ незадовољства народа што је знатно убрзало сам чин убиства 29 маја. Поступци Александра и Драге Машин су народу јако сметали, чак и поред свих ранијих депутација и овација које су им указиване. Психолошко стање у земљи је било такво да су људи желели да се нешто догоди, како би земља већ једном изашла из загушљиве атмосфере, па чак и по цену убиства краља и краљице.

О самој идеји убиства краља и краљице, као и заверама који се спремају, Александар и његова влада су добијали саопштења, али, ни он ни његова влада, а нарочито не, генерали у влади, нису поклањали озбиљну пажњу ономе што се причало или писмено саопштавало, првенствено јер нису могли да верују да има официра, заклетих на верност краљу, који би на њега дигли руку. Међутим, неминовно је било још од Александрове женидбе, да је чином женидбе, као и аутократком владавином, срушио и последњи, али и најпоузданији мост за спасавање своје владавине, али и престола.⁶⁵

⁶⁴ Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950.

⁶⁵ Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950.

2.9. Организатори мајског преврата и њихова организација

Главни творци, носиоци и извршиоци завере били су искључиво официри нижих чинова. Од официра виших чинова било је њих 11, од којих и 2 генерала. У завери је учествовало 130 официра. Међу њима био је и краљев ађутант, пуковник Мирослав Наумовић, који је, као и краљ, током Мајског преврата погинуо.

У завери су учествовали и ови грађани :

- Ђорђе Генчић, министар,
- Јован Авакумовић, адвокат и бивши председник владе,
- Никола Хаџи - Тома ,београдски газда,
- Алекса Новаковић адвокат, напредњак,
- Драгутин Димитријевић-Апис, либерал и
- Антоније Антић, либерал.

Основну идеју о убиству краља и краљице, дао је коњички поручник Антоније Антић. О тој идеји су се без размишљања сложили капетан Радомир Аранђеловић и Милан Петровић, поручници Драгутин Димитријевић - Апис и Драгутин Дулић, а њима се придружују и поручник Милан Маринковић и потпоручник Никодије Поповић. Из разговара и планова ове седморице поникао је предлог да се убиство краља и краљице изврши 11. септембра 1901 код "Коларца", на забави у част краљичиног рођендана. Међутим, иако је била забава поводом краљичиног рођендана, краљевски пар није дошао на забаву. Отуда, план завереника није извршен. Следећи потез био је да се убиство деси, приликом великих маневара војске у јесен 1901. године код Уба, али ни то није било успешно.

Идеја о последњој завери је формално створена тек 19. октобра 1902. године, и то тек приступањем групи завереника Илије Радивојевића и поручника Милована Гавриловића. Приступањем ових завереника, круг људи се проширио што је дало могућност да на много

прецизнији начин сагледају и планирају сам чин убиства. О самој идеји убиства краља и краљице, говори и текст заклетве који је издиктирао Апис: "Увиђајући сигурну пропаст отаџбине, ако се данашње стање продужи, за најкраће време и оглашавајући као најглавније виновнике за све краља Александра и његову милосницу Драгу Машин, заклињемо се и потписима својим обавезујемо да ћемо их убити. На престо српски, опран крвљу ових бесчасника, доведићемо Петра Карађорђевића, унука Вождовог и сина законитог кнеза покојног Александра Карађорђевића."⁶⁶

После овако формиране завере у њу улазе и други официри из Београда и унутрашњости. Тек после Мартовских демонстрација и државног удара, , завереници су решили да сам чин убиства краља и краљице буде у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године, по старом календару, односно 11. јуна по новом календару, јер су тога дана на стражи у двору били официри укључени у заверу.

2.10. Пред преврат

Идеја о завери започела је у војсци која је веома била привржена краљевској породици. Војни официри су за време владавине оца краља Александра неговали годинама династијске обреде и војничке вредности и верност, која је била индукована за време краља Милана. Међутим, доласком на власт краља Александра, све се променило, нарочито због тога што он није разумео природу официрског незадовољства, него је сматрао да незадовољство иде од неколико официра који су били привржени краљу Милану. Временом, осим психичких промена војника, преврат је узрокован и променом и поретка у војсци, као и чињеницом да војска није волела краљицу Драгу, нити читаву породицу Луњевице.

Иако је краљ Александар имао апсолутну власт и одане људе око себе, чињеница је да разграната завера, која се спремила две године није могла да остане тајна, те није могло ни да краљ за њу не чује. Наиме, у преврат је био укључен велики број људи, не само

⁶⁶ Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950, стр. 65.

војника, него и грађана, не само људи, него и жена, али је био и велики број људи који нису били у завери, али су за њу знали, па чак и они који нису били посвећени наслућивали су да се нешто спрема. Гласови о завери су дошли чак и до шире публике која је била веома несрећна ситуацијом у земљи, а пре свега начином владавине, честим државним ударима, и краљевом женидбом.⁶⁷

Краљ је био нервозан јер се бојао смрти, имао је предосећај атентата, још када је држава била под Вучићевом владом, он је постао веома обазрив, па је наложио приправност у војсци, затим полицијско чување двора, и пречесто је бежао из Београда у Ниш. Крајем 1901. године, после првог састанка Генчића са завереницима краљ је добио и доставу да се међу официрима нешто кува, али у то време он није страховао од официра и војске неко од грађана, карађорђеваца, либерала и самосталних радикала. Несигурност је владала и код завереника, нарочито након хапшења два припадника организације, затим и опозиционе штампе која је све више наслућивала да се нешто дешава.

Након мартовских демонстрација, краљ је почео да буде неповерљив и према војци, те је долазио и у сукобе са генералом Цинцар-Марковићем и Петровићем, који су били обазриви према војсци, али су веровали у њихову невиност. Краљ Александар и краљица Драга били су веома узнемирени, тако да су се све ређе појављивали на улици и веома ретко су излазили из двора, а уколико би већ морали да изађу имали су велику пратњу. Мора се напоменути да је Двор имао двојну стражу, жандарми су били постављени на све стране. Међутим 24., 25., и 26. маја била је прослава Београдског певачког друштва, те је у Београд дошло око 2.000 људи из иностранства и унутрашњости. Краљ је имао сазнања да ће бити извршен атентат над њим приликом полагања темеља за уметнички дом или на самом концерту. Управо из тог разлога краљ није дошао на полагање темеља, већ је послао маршала двора.

Према доступним подацима, 28. маја, краљ је имао сукоб са Марковићем, тражио је да се стави под присмотру велики број генерала и официра, а Марковић је бранио офицере, до те мере да је краљу понудио своју оставку. Имајући у виду страхове са којима је живео краљевски пар они су последњих дана маја, нон-стоп били у двору јер су се ту осећали најсигурније. Мора се напоменути, да ни завереници нису били много сигурнији у своју организацију, нарочито после мартовских демонстрација, премештање Дамјана

⁶⁷ Јовановић, Н.: *Увреда, бес и крв – српска штампа и Мајски преврат*, Просвета, Београд, 2014.

Поповића у унутрашњост и гласова да ће се ускоро почети са гоњењем противника Династије, што је изазивало велико неспокојство. Да би се решили барем дела својих недоумица, завереници су одлучили да нападну Двор између 28. и 29. маја, када је био дежуран ађутант Михајло Наумовић. Иако је идеја за погубљењем краљевског пара, била логичан след догађаја у складу са начином владавине краља, битно је истаћи да завереници нису обратили пажњу, да је 29. мај, датум погибије кнеза Михаила, те је отуда овај датум веома важан за српску историју.⁶⁸

2.11. Ток преврата

На основу података који постоје у историјским списима, наводи се огромно незадовољство војске након краљеве женидбе Драгом Машин, која је била изузетно осрамоћена тим чином, али о системском формирању некакве националне акције за убиство краљевског пара није било ни помена, све до краја 1901. године. Живот је у земљи из дана у дан, био све гори, те су војници почели са планирањем убиства, као јединим начином којим би се вратило њихово поштовање, али и поштовање на државном нивоу, имајући у виду, да је након женидбе краљ Александар погазио Закон о устројству војске, и значајно подигао ауторитет краљичиној браћи.

Први пут идеја о убиству краљевског пара јавила се 1901. године, када је више припадника више школе Војне академије, ступило на практичан курс. Том приликом су дошли у контакт чланови четвртог коњичког пука краљице Драге, капетан Радомир Аранђеловић и Милан Петровић, али и поручник Драгутин Дулић. Они су убрзо дошли у контакт са коњичким поручником Антонијем Антићем. У другарским разговорима вођеним после службе, а повучени краљевом женидбом, као и лажном трудноћом краљице Драге дошли су на идеју да стану на пут њиховој владавини.⁶⁹

⁶⁸ Јовановић, С.: *Влада Александра Обреновића*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а.д., Београд, 2005.

⁶⁹ Раденић, А.: *Сведочанства отпора владавини Александра Обреновића 1903. година*, Годишњак града Београда, VII, 1960.

Крајем августа су дошли на тему срамног чина где је поручник Антић испричао друговима да намерава да убије краља и краљицу дајући им могућност да му се придруже. Без много размишљања, Дулић, Петровић и Аранђеловић, пристају да заједно са њим побију краља и краљицу, али у своју организацију доводе и поручника Драгутина Димитријевића, који је такође разговарао о овој теми. На првом састанку завереничке организације, која се углавном састајала у Антићевом стану, придружили су се и поручник Милан Маринковић и потпоручник Никодије Поповић. На састанку одлучили су да се краљевски пар убије 11. септембра, на дан рођења краљице Драге, када ће пар бити у сали "Коларац". Ову идеју је предложио поручник Димитријевић и она је апсолутно прихваћена без икакве дискусије од осталих чланова завере.

Планирано је да се убиство изврши камама, отрованим цијанкалијумом. Осим средства убиства, организација је темељно утаничила све активности, којим је одлучено да у салу, организатори буду подељени у групе, и да неки од њих гасе светла у заказаном моменту, а неки од њих да прате краљевски пар у непосредној близини. У тренутку кад се угасе светла, долази група завереника која треба да убије краљевски пар. Овај чин је толико детаљно планиран да је проба отровних кама била извршена на мачкама. Када је дошло вече 11. септембра, славље поводом краљичиног рођендана, сви су отишли на своје позиције и у одређено време требало је да чекају, кад ће се краљ са краљицом појавити на балу. Међутим краљ и краљица нису се појавили на балу тако да је тај план остао неостварен.⁷⁰

Иако није успео покушај убиства, завереници нису одустали од своје идеје, те су покушавали да изнађу ново решење и нови план, који је требало да се ограничи на Априлски маневар, за који су били сигурни да ће краљ и краљица присуствовати. Имајући у виду да су од пређашњег плана, учили да би им требали савезници који су ближи краљу, они су себи поставили задатак да остваре контакт са генералима који ће се појавити на маневру, а који би се придружили организацији. На састанцима који су се одржавали међу завереницима, било је најпре речи о томе како би било потражити везе са

⁷⁰ Живановић, Ж.: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књ. 4, Друга половина владавине Краља Александра I до угашења династије Обреновића : 1897-1903*, Издавачка књижарница Гепе Кона а.д., Београд, 1925.

људима из политике, који би им помогли око саветовања. Као најидеалнији нашао се Генчићев рођак који је био близак министру из кабинета владе.

Када су окупили одговарајући круг људи, завереници су имали нови састанак на ком је било речи о новом владару након смене Обреновића. Завереничком састанку присуствују Алекса Новаковић, Јован Авакумовић, генерал Јован Атанацковић, Никола Хаџи Тома и Генчић. Том приликом сви су званично прихватили патриотску одговорност да бране земљу, и разговори о кандидатима који ће да врше краљевску дужност након краљевог убиства. Једногласно је одлучено да је кандидат кнез Петар Карађорђевић.

На састанку 1. новембра, одлучено је да Хаџи Тома, оде кнезу Петру и представи све њихове идеје које се тичу мењања националне владе. Међутим, кнез се није у први мах сложио са тим, али кад је чуо да су у покрет умешани млади официри предомислио се и пристао. То је уједно био први и једини састанак са кнезом, са којим је одржаван контакт преко рођака Јаше Ненадовића који живе у Бечу. Када су завереници добили потврду кнеза, наставили су свој план да придобију разне политичке другове да агитују са њима против краља. Након тога, имали су нови састанак одржан 23. децембра, ком су присуствовали капетани Радомир Аранђеловић и Милан Петровић, Александар Глишић, затим артиљеријски капетан Драгомир Николајевић, пешадијски поручник Драгутин Димитријевић Апис, Драгутин Дулић, Душан Глишић, Никодије Поповић као и артиљеријски поручник Јеврем Поповић и Петар Лазаревић, али и инжењерски поручник Милан Миљковић и коњички поручник Антоније Антић. Такође, био је и Генчић на том састанку, на ком је одлучено какве улоге ће имати Генчић и његови другови са једне стране, а са друге стране официри. Они су на себе прихватили извршење дела, али су захтевали да Генчић и његови другови, по завршеном чину обезбеде образовање једне коалиционе владе у којој би биле заступљене главне странке као и да учине све што је потребно да се избегну могући спољашњи утицаји страних сила, што би довело до заплета. Након договора, организација је кренула да опрезно испитује мишљење разних европских сила које су после краљеве женидбе пратиле развитак политичке сфере у Србији, и који су без обзира на своје важне планове показивали велико интересовање за дешавања на нашем простору. Мора се напоменути чињеница да Русија никад није марила за династију Обреновић и Аустрија која није престајала да сања о мандату Европе ради

завођења реда у земљама вечитих немира и трзавица, попут Србије. У складу са тим Генчић је на веома академском нивоу, разговарао са аустроугарским послаником у Београду и руским амбасадором у Бечу, и разменио са њима идеје о могућностима скидања са власти краљевског пара. Расположење и ставове на ту идеју Аустрије и Русије пратио је Јаша Ненадовић. Иако су показивали интересовање, Русија и Аустрија, су избегавали да активно помажу, како би на тај начин избегли могућност да буду укључени у припреме очекиваног догађаја, насилне смене династије Обреновић.

Кључна питања која су завереници имали да претресу, су питања о начину како да се најлакше, у овом преврату прође са што мање жртава. Битно је истаћи да о тематици убиства краљевског пара, није читава завереничка организација била јединствена. Постоје и подаци да су старији међу завереницима предлагали да се краљу понуди абдикација у корист кнеза Петра Карађорђевића. Највећи поборник оваквог решења био је генерал у пензији Јован Атанацковић, међутим млађи официри су се успротивили оваквој идеји зато што су сматрали да би протерани краљ могао да оде у Аустрију и одатле ремети унутрашњи мир у Србији и припрему државе за унапређење на разним пољима. Из истих разлога, неједнакости у мишљењима, тројица младих официра Радомир Аранђеловић, Драгутин Димитријевић и Антоније Антић, предложили су да се писмено обавежу сви завереници. Међутим, неки од њих нису пристали да прихвате овакву обавезу залажући се да речју може више да се учини него писменом гаранцијом. На следећем састанку је такође тражено да се завереници на неки начин обавежу како би се наставила даља дискусија о начину убиства краљевског пара. Међу присутнима одбили су да потпишу - капетан Александар Глишић, поручник Душан Глишић и потпоручник владе Радоје Лазић. Њихово оправдање је било да таква заклетва би могла да изазове додатну опасност. Иако је било противника, прихваћен је предлог давања писмене гаранције, коју су потписали капетани Милан Петровић, Драгутин Димитријевић, Илија Радивојевић и Радомир Аранђеловић, као и поручници Милован Гавриловић, Антоније Антић, Милан Маринковић, Драгутин Дулић, и Никодије Поповић. Поред већ наведених заклетву су потписали официри другог гарнизона из унутрашњости међу којима се нишки гарнизон нарочито одликовао великим бројем потписника. На челу нишког гарнизона, као први потписник налазио се инжењерски мајор Милош Божановић, командант првог пионирског батаљона, а касније и генерал командант Дунавске дивизије и министар војске. Међу

њима су били и Михајло Гавровић, Божин Симић, Велимир Вемић, Боривоје Јовановић, Милорад Ракић, Павле Панковић, као и многи други завереници овог гарнизона. Они су били нестрпљиви у очекивању позива из Београда и негативно су реаговали на стална одуговлачења, те су на своју руку одлучили да краљевски пар, који је дуго времена боравио у Нишу, побије, 22. фебруара 1903. године, на дан прогласа Краљевине на забави у "Европи". Несугурни у својој одлуци, обавестили су заверенике у Београду да би добили одобрење и потребно оружје, међутим када је ова одлука стигла у Београд, 10. фебруара, београдски завереници су веома негативно реаговали наводећи као разлог тешкоће које би настале око образовања владе у Београду и одржавање реда у земљи због којег је одбачен и ранији предлог да се убиство изврши у Смедереву.

Имајући у виду нестрпљење, већина младих београдских завереника, нарочито Апис, наваљивали су да се убиство краљевског пара пожуре и да се оно изврши у Двору у Београду где се централна власт и налазила. Такав предлог је усвојен и требало је придобити гардијског официра, али и пристанак великог броја политички утицајних људи који не би имали активно суделовање у преврату, али имају велики утицај на развој политичке ситуације након преврата. Најтежи задатак било је придобијање гардијских официра. Том циљу морало се веома обазриво приступити, јер и најмањи погрешан корак могао би да има огромне последице. Први покушај придобијања био је са синовима генерала Саве Грујића, међутим, идеја са браћом Грујић није успела, па су отпочели нови преговори са мајором Блазнавца. Ови преговори били су успешнији имајући у виду да је направљен нови распоред према ком се коњички потпоручник Петар Живковић пребацио на место водника краљеве гарде. Неколико дана након преласка у краљеву гарду, Живковић је потписао пристанак уласка у организацију и радио је на добијању поверења пешадијског капетана Љубе Костића, командира чете краљеве гарде и официра у кога је краљ имао нарочито велико поверење.⁷¹

Када је завереничка група осигурала велику гарду имали су за циљ да придобију и већи број официра у свим пешадијским пуковима београдског гарнизона. Млади официри имали би задатак да поведу своје јединице тамо где им се нареди, и да се у моменту извршења дела нађу у својим пуковима да спрече употребу јединица против завереника,

⁷¹ Антић, А.: *Белешке*, Задужбина "Никола Пашић", Зајечар, 2010.

као и сваки други неповољан покушај да се спречи деловање организације. Исто тако припадници организације из унутрашњости, имали су по неколико сигурних људи који су били веома активни у припремама и нису дозвољавали никакав против покушај, који би нарушио активности организације. Када су успели да придобију 120 официра и када је међу њима утврђено детаљно и темељно читав процес убиства, требало је наћи неког ко је веома одан краљу и близак са њим, али да жели да приступи тајној организацији. Покушавало се са Јованом Миљковићем, а затим генералом Цинцар Марковићем, али након неуспелих покушаја дат је предлог да се опроба са краљевим генералштабним пуковником Наумовићем. Пуковник Наумовић није био у потпуности необавештен о идејама и циљевима, завереничке организације, јер је доста информација, добијао од његове жене која је била у контакту са капетаном Димитријевићем. Након пристанка Наумовића, догађаји који су додатно индуковали убиство краљевског пара, била је строгост кабинета Цинцар Марковића, проблеми изазвани мартовским демонстрацијама, државни удар 24. марта. У овом периоду и краљ је био веома опрезан од атентата, те је наредио да се појача контрола, при чему су тада, након демонстрација, ухапшени капетан Радомир Аранђеловић и Јован Мирић, и пребачени у касарну седмог пука. После тродневне истраге, наређено је да врате за Београд. Међутим, после хапшења кренуло је озбиљније узнемирење у организацији да их не открију и да се сачека са атентатом, што је Димитријевић оштро одбијао. 26. маја, два дана пред сам догађај одржан је последњи састанак. Њему су присуствовали - потпуковник Наумовић, Ђорђе Генчић, Александар Машин, Миливоје Анђелковић, Драгутин Димитријевић, Ђорђе Ристић и Антоније Антић. На састанку је још једном размотрен план убиства краљевског пара у ноћи између 28. и 29. маја. План се састојао у томе да Живковић има дворско дежурство, и да након пола ноћи упуту једног од гардиста кући са налогом да му донесе било шта, што ће деловати као индикатор завереницима да могу да крену. Том приликом одлучено је да се у двор продре, око два часа после поноћи. Предвиђено је да се завереници поделе у 5 група, и да прва група од њих 28, буду у 1:15h у Двору.

Да би читав ток преврата деловао из више углова а крајње неприметан, групе завереника кретале су из пет различитих кафана, једни од Славије, други су ишли ка Официрском дому, трећи су били код Старе скупштине, четврти код Такова, и пети код Коларца. Групе су имале за циљ да се у истом моменту нађу код команданта шестог пука

пуковника Петра Мишића, како би ступили на челу батаљона и ушли у двор главном капијом између нове и старе куће. Капетан Костић са својом групом, према договору ишао је право на жандар капију према Крунској улици. Мора се напоменути, да иако је план био разрађен до детаља, морало је да се мисли и о неуспеху. Отуда је пуковник Александар Машин, на састанку одржаном, 26. маја, дао инструкције, да у случају неуспеха, завереничка организација почне да се повлачи из вароши ка Топчидерском брду, да подигне барјак и позове народ на револуцију. Битно је истаћи да су сви припадници завереничке организације, једногласно имали договор да у случају неуспеха један другог неће издати, и исто тако за себе неће тражити никакве награде и признања. Детаљност, у које је ишла припрема подразумевало је и да се набави опијум, који ће се дати командиру страже капетану Панајотовићу и дежурном официру. Исто тако, завереници су имали свако свој задатак и улогу, затим су имали добро разрађено оружје, и регулисан часовник према железничкој станици. У ноћи, 28. маја, у Двору је била вечера, којој су присуствовали чланови краљевске породице и владе. После вечере био је концерт краљеве гарде, и у ноћи када су се разишли сви гости, краљевски пар је отишао на спавање, не сумњајући шта ће се десити за који сат.⁷²

2.12. Убиство краља и краљице

Имајући у виду да су завереници осећали извесну врсту несигурности, покушавали су да ћаскањем о разноразним темама, реше се страха од чињенице да се спрема нешто крупно. Пошто су претходно били групно по кафанама, трудили су се да буду крајње неприметни, међутим у кафани је био веома приметан поручник Милутин Лазаревић који је на себи имао мекинтош и џепове који су били пуни динамита. Тим динамитом било је предвиђено да се руше дворска врата, а великим динамитним метком да се руши главна капија Двора, уколико Живковић не стигне на време да је отвори.

⁷² Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000.

У један час после поноћи групе, једна за другом, састале су се у просторијама Официрског дома, и у необавезном разговору причали са онима који у њихову заверу нису ни сумњали. У току овог необавезног скупа, са времена на време, два су официра пажљиво прилазила вођама група, то су били завереници Антоније Антић и Димитријевић, који су групе обавештавали да неће бити никаквог одлагања и да све иде по плану. То је подразумевало да је у Двору концерт завршен, затим да је краљев ађутант Наумовић послао кући гардисту, што је знак да све иде по плану, затим да су одређени завереници ушли у касарне и да је генералштабни пуковник Александар Машин прошао поред Дома и отишао у касарну седмог пука да прими команду над трупима београдског гарнизона. Али су им саопштавали и да су поједина одељења одређена да надгледају пошту, телеграф, Управу града Београда, као и куће одређених министара, стан команданта Димитрија Николића. Посебно им је Димитријевић рекао да вође група имају право да продру у спаваћу собу краљевског пара и изврше убиство, друга група под вођством Димитријевића има задатак да спречи отпор дежурних гардиста, трећа да ухвати првог ађутанта генерала Лазу Петровића, четврта да савлада жандармерију, а пета да пази на прозоре краљевских супружника. У један сат после поноћи и 45 минута, када се капетан Драгутин Димитријевић подигао са свог места у кафани, изговорио речи: "Господо напред!", тада су сви разговори, песма и свирка прекинути. У Двору је у то време требао да буде батаљон шестог пука под командом потпуковника Петра Мишића. Након тога појавиле су се друге групе, као и припадници краљеве гарде под командом Лазе Костића, коме је у случају да не може да убије краља, дат и официр Јосиф Костић.⁷³

Чете су се састале пред двором, где се на капији налазио Живковић, припремљен да је отвори. Иако је био веома узбуђен да не излети стража, успео је да пусти унутра чете, те са уласком у Двор, Димитријевић је поделио команде, да група коју предводи генерал Лаза Костић, иде да тражи канцеларију краљевог ађутанта, као и његов стан. Затим је поручник Младен Миливојевић, имао задатак да разоружа стражу. Први који је убијен био је Јован Миљковић, зет председника владе генерала Цинцар-Марковића, ког је убио Боривоје Јовановић, како би заштитио Димитријевића. Овом пуцњавом је пробуђен потпуковник Наумовић, који је излетео из собе и налетео на завереника Милића

⁷³ Рајић, С.: *Александар Обреновић: владар на прелазу векова: сукобљени светови*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011.

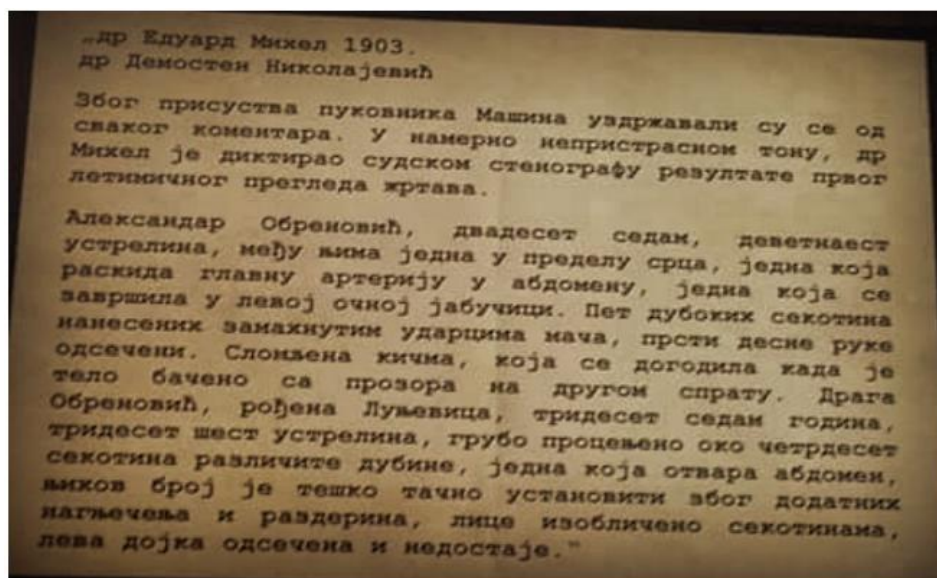
Симеуновића, који није знао да је и Наумовић у организацији, те је на њега опалио два пута и смртно га погодио. Међутим, десила се грешка, Наумовић је требало да се нађе на улазу у кућу и да заверенике одведе у спаваћу собу краљевског пара, јер су се кључеви налазили код њега, али пошто није успео да успава Миљковића, он је морао наводно да оде да легне и на тај начин да отклони сумњу са себе, те је одједном заспао. Пошто нису успели да нађу кључеве од краљевске собе, одлучили су да је време да се користи динамит. Поручник Лазаревић је упалио динамит и за пар минута су размрскана двокрилна дворска врата. Од тешке експлозије упалиле су се драперије, али ни пожар није успео да спречи заверенике који су кренули ка краљевској соби. Та соба, у којој су сматрали да се налази краљевски пар, била је празна, па су кренули по собама. Имајући у виду да нису знали где се налази тајна соба, завереници су пуцали по гобленима и сликама, како би пронашли тајно скровиште. Краљ и краљица су имали око себе стражу, која је била у унутрашњости двора, а која је имала задатак да бране краљевски пар. Пошто су капетан Панајотовић и Миливојевић били омамљени опијумом, хтели су да покрену паљбу, али су убрзо савладани. Сву дворску стражу умирила је краљева гарда коју је водио капетан Костић, коју су дворској стражи рекли да долазе у помоћ краљу. Убрзо затим је дошао и батаљон шестог пука са потпуковником Мишићем, што је додатно умирило краљеву стражу. После њих на Двор је стигао и седми пук мајора Анђелковића, и пуковника Машина. За њима је ишао и коњички пук под командом Грујића. Чим су се окупили пред двором, они су имали за циљ да се бране од жандармерије која је била веома одана режиму.⁷⁴

Кад су се све групе нашле у двору, поново су кренули у потрагу за краљевим ађутантом Петровићем, који се налазио у стану у једној од споредних зграда дворског дворишта. Поручник Станоје Ристић је кренуо у том правцу и динамитом разбио врата и ухватио Лепг Лазу, али и натерао га да под заклетвом изјави да ли зна где се краљевски пар налази. Имајући у виду да завереници, крећући се одајама које су претходно већ детаљно прегледали, нису пронашли краљевски пар, јавила се сумња да је пар можда већ побегао. Пошто је претрага трајала доста дуго, почело је и да свиће, а тензије и очај били су све већи међу завереницима. У то време капетан Ристић и водник Душан Оптркић, стигли до простора прве и друге гвоздене капије, када је Антићу синула идеја, да се

⁷⁴ Сретенковић, В.: *Династија Обреновић. 4, (Краљ Александар)*, Глас, Београд, 1990.

попне на један од прозора спаваће собе и да имитира краља, како би поручник Петар Протић почео да пуца, међутим, ову паљбу је обуставио Машин који је препознао Антића.

Пошто је Машин био веома присебан, и са највише искуства, он је позвао заверенике у двориште да се посаветују. Одлучили су да се доведе Генчић и да прими власт унутрашњих послова. Пошто су пошту и телеграф нагледали заверенички људи, наложили су Генчићу да одмах прими министарство унутрашњих послова и да у свему поступа тако као да су краљ и краљица мртви. Упоредо са тим, они који су у Двору настављају са потрагом за краљевским паром, јер у супротном може избити грађански рат. Поред тога, на том састанку у двору одлучили су и да дају услов краљевом ађутанту генералу Петровићу, да има 10 минута да каже где се налази краљева тајна соба или ће га убити. Генерал је оштро одбијао да призна да зна да у Двору постоји нека тајна просторија, па је заједно са завереницима кренуо у обилазак свих просторија. Иако је знао да има рок свега 10 минута, сасвим мирно је ишао из просторије у просторију, чекајући да прође предвиђени рок, међутим, потпоручнику Велимиру Вемићу се учинило да има удубљење у једном тапацираном зиду, и да је то удубљење довољно да прође кључ. Ађутант Петровић је пребледео чувши то и оштро демантовао да ту нема ништа, међутим та његова реакција је заправо била потврда. У соби су се налазили и капетани Илија Радивојевић и Михаило Ристић који су хтели да развале врата, али је ађутант рекао да ће их он лепо позвати. Неколико пута Петровић је позвао гласно: "Величанство!", и након неког времена краљ Александар је одговорио и запитао да ли може да рачуна на заклетву својих официра, међутим на то питање Вемић је рекао да не, док је завереник Петар Марковић који се у том тренутку задесио у соби рекао да може. То је била сигурност краљу да изађе. Чим су се сенке краља и краљице појавиле прво је почео да пуца Ристић, затим Вемић, а онда и Радивојевић, и у тачно 3:50h и краљ и краљица, последњи владари династије Обреновић били су мртви. У том тренутку краљев ађутант Петровић, потегао је пиштољ да убије Ристића, али се овај измакао, метак се одбио и убио самог ађутанта (Слика 2).

Слика 2. Лекарски извештај о убиству краља и краљице.

Део завереничке организације који нису били у соби у којој се убиство краљевског пара одвијало, помно су чекали да се сазна исход догађаја, ма какви год они били. Након убиства, најпре се на прозору појавио један официр, а затим и други који су избацили у двориште два крвава и гола тела краљевских супружника и повикали гласно: "Нема више тиранина!" Тек су у том тренутку сви чланови организације схватили своју улогу и постали свесни свог успеха, који је детаљно планиран две године.⁷⁵

Упоредо са спознајом о убиству краљевског пара, официри који су одређени да чувају ministre, примили су ново наређење, које је потекло од Машина, да се председник владе Цинцар-Маровић, и војни генерал Павловић, као и министар Тодоровић, сместа убију. Исто тако добили су и наређење да се командант дивизије Димитрије Николић строго чува, као и да се краљичина браћа Никола и Никодије Луњевица убију. Наређење о убиству министра извршили су капетан Светозар Радаковић и поручник Милан Маринковић. Радаковић је усмртио Цинцар-Марковића, а Маринковић генерала Павловића и Велимира Тодоровића. Међутим, мора се напоменути да је Маринковић ово урадио на своју руку без наредбе осталих завереника, који су за те активности предодредили капетана Лазара Трпковића и Михаила Јосиповића, али се они

⁷⁵ Адашевић, Х.С.: *Чаршијске приче или истина о последњим Обреновићима*, Елит, Београд, 2005.

Маринковићу нису учинили добољно одлучни. Пошто је од претходне владе остао жив само пуковник Димитрије Николић, командант Дунавске дивизије, за кога је издато наређење да буде чуван у кући, међутим, он је успео да побегне како би дошао до бањичког логора где су му се налазиле трупе. Иако за кратко време није могао да стигне до Бањице, дошао је до "Топовских шума", где се налазила пољска артиљерија која је била под његовом командом, којој је наредио узбуну и наредио да се одмах припреме убојном муницијом и крену у бањички логор, али да се претходно узбуну и осми пук који је већ био у рукама завереника и под командом Тихомира Комненовића. Имајући у виду да је тим чином Николић скинут са власти и на његово место постављен Соларевић, он је ступио у контакт са њим и саопштио му ту вест и замолио га да то прихвати мирно. На такву одлуку Николић је захтевао да му то саопшти Љуба Милић у кога је имао поверења, те је Соларевић тражио од Милића да препоричи пуковнику Николићу да попусти. Са Милићем кренуо је Петровић и Гагић. Кад су стигли до Николића, он је наредио да пред њега дође само Милић, међутим остала двојица то нису чула и кренула су за Милићем и били су тешко рањени. Милић, који једини није био рањен предузео је команду над трупама, саопштио им да је краљевски пар убијен и позвао их на безусловну покорност новоименованом генералу Соларевићу.

Након разговора са њима, војници су сместили капетана Петровића и Гагића у ауто и одвезли их у болницу где се већ налазио Апис, који је рањен у Двору, у сукобу са једним гардистом. У исту собу доведен је и Милослав Живковић, који је покушао да изврши самоубиство, од страха да се не сазна да је он послао писмо војном министру у којем открива за заверу за коју је сазнао. То писмо је пронађено у мундиру генерала. Живковић и Петровић су умрли у болници од задобијених рана.⁷⁶

Након тога, иако се сматрало да ће ноћ 28. на 29. мај, бити најтежа, ипак се испоставило да ће 29. мај, бити најтежи за заверенике који су требали да објасне народу оно што су годинама планирали, и оно што се десило. Имајући у виду да се народ јако узбудио причама о убиству Обреновића, решено је да се у јасности представи ноћ убиства краља и краљице, у прогласу који је привремена влада издала 29. маја 1903. године, као вид међусобне погибије краља и краљице, али детаљнијих података није било. На тај

⁷⁶ Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000.

начин требало је да смире и стране силе, које су овај чин убиства краљевског пара Обреновић оцениле као масакр. Том приликом завереници су позвали народ на смиреност и обећано им је да ће нова влада бити убрзо састављена и објавиће се оно што се од ње и очекује.⁷⁷

Већ је наведено да се у оквиру јавности, нису налазили подаци о актерима нити начину како су краљ Александар и краљица Драга убијени. Томе сведоче и списи који наводе, да неки од завереника, после догађаја су оштро негодовала своје учешће у томе. То се превасходно односило на Јована Авакумовића, о чијем разлогу негодовања се не зна. Међутим, несумњиво је да су Ђорђе Генчић и Антоније Антић, као у Апис, после преврата, јасно потврдили своје учешће у делу завере. После избора одржаних септембра 1903. године, Генчић и Авакумовић су се повукли, владу су оформили самосталци и старорадикали, али су завереници задржали контролу над државном управом, под чијим је утицајима Народно представништво крајем јуна 1903. године, за новог краља Србије изабрало Петра Карађорђевића и вратило на снагу Устав из 1888. године.⁷⁸

2.13. После преврата

Након преврата окончана је десетогодишња владавина Александра Обреновића која се у српској историји спомиње као најјаловије доба новијег периода Србије. Наиме, честим променама краљ је методички неадекватно водио све државне послове. Међутим, мора се навести и да је за време његове владавине било и стабилних периода, када се нешто корисно и добро дешавало у земљи. На пример, за време Новаковићеве владе, од јуна 1895. до децембра 1896. године, и чију је спољашњу политику водила Симићева влада, која је трајала до 1897. године, укинута су указом закони о прогонству краља Милана и краљице Наталије. Милан је био аустрофил и љути противник радикала, човек који је

⁷⁷ Кезимировић, В., доступно на:

http://www.maksimovic.rs/literatura/eknjige/VasaKazimirovic_UbistvoPoslednjegObrenovica.pdf (приступљено последњи пут 26.09.2016).

⁷⁸ Бјелица, С.: *Организација „Уједињење или Смрт!“*, доступно на: <http://kpolisa.com/KP2-3/KP2-3-I-4-Bjelica.pdf> (приступљено последњи пут 26.09.2016).

створио независну краљевину с двадесет једним округом, војском, железницом и развијеним школством а Наталија је била русофил и нагињала је напредњацима. А Александар је био између оца и мајке, тражећи прави пут. За време трогодишње владе Владана Ђорђевића од октобра 1897. до јула 1900., радило се на економском напретку Србије и јачању њене војске и на крају, за време Вујућеве владе од марта 1901. до октобра 1902. године влада је најзад састављена пола од радикала и пола од напредњака, и учврстило се ново уставно стање.

Са друге стране на пољу законодавства Александрово доба није обележено никаквом трајном тековином, првенствено јер је краљ константно имплементирао разна уставно пробна документа, кроз које је провлачио исте аристократске тежње. Међутим, мора се напоменути да његов систем владавине није био у потпуности отворена диктатура, првенствено јер он није смео да влада без Скупштине, које је опет са друге стране морала да ради по његовим налозима, што раде неадекватно структурирани системи. Иако је Александрова владавина имало доста негативних потеза, највише успеха имала је у спољашњој политици, затим на пољу војне и финансијске политике. Када је реч о спољној политици највећи успех био је тај што је у Македонији створена српска школска и црквена организација, заустављено је и спречено побугаривање те покрајине, и задат снажан ударац Егзерхату. У домену војске, најпре Милановом, а онда и Александровом заслугом, појачан је стални кадар са двадесет нових батаљона, корелисано са бројем официра, затим су набављене вишеметне пушке, и утврђен дух самопоуздања и воље за рад међу војском. У финансијској сфери, начињене су круцијалне промене које су имале за циљ регулисање финансијског дуга. То је постигнуто постављењем најпре Карлсбадског споразума 1895. године, који је заменио петопроцентне зајмове, четворопроцентним, а затим и зајам из 1902. године, који је омогућио исплату дугова.

У домену пољопривреде такође није учињено ништа круцијално. Наиме, сав напор на привредном пољу подразумевао је оснивање земљорадничких задруга, Кланичког друштва, Извозне банке и разних привредних група.

Када је реч о образовању, планиране су разне промене за време Ђорђевићеве владе, али оно што је та влада започела, касније владе нису успеле да испрате. Међутим, морају се поменути успеси црквено – школског система у Македонији.

Чак и поред чињеница да за време читаве његове владавине нису урађене многе ствари које су могле бити, најгоре је то што је краља Александра женидба са Драгом Машин, завадила са официрима. Поред тога, та женидба је уништила и његов однос са грађанским странкама. Најјача државна странка, радикали, нису били против женидбе, већ против личног режима који је до његове женидбе трајао и био је нарочито лош због преког суда који је заведен поводом Ивандањског атентата на краља Милана, који су извели радикали. Наиме, радикали су тврдили да је лични режим лишио народ политичке слободе и правне сигурности. Управо из тог разлога Александар је етикетиран као насилник који не поштује ни народ ни њихове захтеве, а ни закон. Према томе углед краља у народу није пао само због женидбе, већ и због личног режима, изједначеног са преким судом, који су радикали хтели да униште у његовој личности. Ту се крије основа његовог пораза као владара, што није схватио да само наслоњен на војску може да се супротстави радикализму, и да са друге стране, само под заштитом радикалске уставности може бити сигуран од официрских завера. Међутим, лош потез био је то што је официрима хтео да наметне Драгу за краљицу, а радикалима успостави лични режим. Та борба, довела је до пропасти владавине краља Александра Обреновића.⁷⁹

Не треба заборавити ни добре ствари које је учинио млади краљ Александар Обреновић. На његов предлог влада је омогућила повратак старог краља Милана јануара 1894. године, којем је доделио врховну команду над војском, која је ојачала под његовом командом, и у људству и у наоружању. У лето 1894. млади краљ посетио је Свету Гору и Хиландар јер је претила опасност да их преотму Бугари, али после ове посете Хиландар је остао српски. Тада су монаси Обреновићу поклонили Мирослављево јеванђеље и оригиналну Немањину Повељу. На предлог Александра Обреновића омогућен је повратак митрополита Михаила у Београд, који је миропомазао српског краља на прослави 500. годишњице Косовске битке 1889. године. Посебним законом млади краљ је основао и Друштво за подизање Храма Светог Саве на Врачару.

⁷⁹ Адашевић, Х.С.: *Чаршијске приче или истина о последњим Обреновићима*, Елит, Београд, 2005.

3. ОСВРТ НА ЗАВЕРУ, УЗРОЦИ ЗАВЕРЕ, ПОСЛЕДЊИ ПЛАНОВИ И НАМЕРЕ КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА.

Са убиством краља Александра уништена је и цела династија Обреновић, која је доласком младог Александра на власт у народу била лоше прихваћена. Краљ Александар је пред своју погибију био на врхунцу непопуларности, а узроци тога су:⁸⁰

- Женидба краља са Драгом Машин, за коју се сматрало да је имала љубавнике,
- Скандал са краљичином трудноћом и њен план да за своје дете подметне дете једног банкарског чиновника,
- Краљичина намера да за престолонаследника престола прогласи једног од своје браће,
- Краљичина идеја да своју браћу третира као чланове краљевског дома, те су старији официри морали да им се први јављају,
- Крајње разуздан живот краљичине браће и омаловажавајуће понашање према официрима који нису хтели да им се улагују,
- Краљичин јавни говор о томе да ће сваком српском официру купити неколико златника наполеона,
- Краљево понашање као кривоклетник, јер је због те своје особине разрешио официре заклетве на верност коју су му положили,
- Наредба младог Александрова да се убије краљ Милан, који је био идол официрима и српском народу који је велика добра учинио,
- Смрт краља Милана за ког су официри везивали наду да ће спасти земљу и војску од срамоте коју им је нанео Александар оженивши се Драгом Машин.

⁸⁰ Јовановић, В.: *Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића*, Годишњак за друштвену историју 1–3, 2007.

Према историјским подацима, може се јасно закључити да су официри гајили страхопоштовање према династији Обреновић, али су као патриоте били веома разочарани начином владавине краља Александра. Отуда идеја да су официри као део Александрове војске заклети на служење краљу и сами били актери његових срамних потеза, прешла границу издржљивости, те се јавила потреба да се морално супротставе режиму краља Александра и краљице Драге. Исто тако, знали су да, иако то раде у тајности, када се оконча тај политички преврат читава држава стаће уз њих.

Наиме, краљ Александар је чинио да и његови пријатељи, али и непријатељи стекну утисак као да на челу државе стоји владар који апсолутно није сигуран у своју владавину и своје потезе, те је променљивост постала главна црта његовог карактера. Лично, краљ није био зао човек, али је патио од хладног срца и моралног слепила, што се и видело по чињеници да није био благонаклон према свом оцу, а према подацима љубав је показивао само према Драгој Машин. Оно што историјски подаци говоре краљ је веома волео да нешто подвали, што се види и по томе како је водио унутрашњу политику која је била конципирана на томе да завади странке и да изигра политичаре. Међутим, сличну ситуацију је имао и у спољашњој политици где је увек био између Петрограда и Беча, што је довело до тога, да га ни на једној али ни на другој страни нису волели. Оно што је била његова позитивна особина као владара је била елоквентност и комуникативност, те је на основу тога умео да се снађе у многим политичким питањима. Био је вешт у препирци и преговорима, умео је да влада разним сплеткама, које је говором успео да индукује, затим умео је да надмудри саговорнике, те се може закључити да је као особа био веома интелигентан. Оно што се може додати је да је краљу недостајала интуиција, као и непосредно схватање стварности. Не може се рећи да краљ није предвиђао потезе својих противника и проналазио начине како да им доскочи. Он је умео да чита људску природу и да осети себичност, кукавичлук, али је губио из вида бес, и сматрао је да је умео да руководи људском заинтересованошћу. Међутим, мора се напоменути, да су се све ове особине додатно појачале након његовог првог државног удара када је одлучио да народ, ма шта год он да уради, ћути и трпи. Та чињеница је њему дала за право да се понаша уображено, чак шта више, уопште није желео ни да размишља о томе да је народ његов брак са Драгом сматрао морално недопустивим, и политички немогућим. Према томе,

политичка интелигенција, али без праве политичке увиђавности, као једне од круцијалних црта краља Александра уједно су и главни узроци његове катастрофе.

Последње намере и планови краља Александра биле су усмерене на сегмент Устава који се односио на сељаке, тачније, краљ је желео у парламенту 2/3 сељака од 150 чланова колико је предвиђено за парламент, а остатак је био подељен на професоре гимназија и универзитета, трговце, занатлије и једног генерала. Ову идеју, која је била јединствена, је представио 23. марта, пред саме демонстрације, на конференцији у Двору, на којој су присуствовали: Светозар Гвоздић, Сима Несторовић, Петар Катић, Јеврем Андоновић и Живојин Величковић. По краљевом налогу, читао је пројекат генерал Цинцар-Марковић, из рукописа Андре Ђорђевића. Међутим, ова идеја краља Александра није заживела због чињенице да би парламент онда чинили људи који нису адекватни за креирање правих ставова о државном уређењу. Наиме, кад је генерал Цинцар-Марковић, завршио читање тражио је од Величковића да изрази своје мишљење, те је овај одмах рекао да се са тим не слаже. Пошто је то веома узнемирило краља Александра, он је затражио мишљење осталих који су се у потпуности сложили са Величковићевим, те је краљ саслушавши све решио да од тог пројекта одустане. Поред тога, краљ је желео да појача либералну странку, у чему је имао помоћ генерала Јована Белимарковић, па касније и Стојана Рибарца. Али ни овај пројекат ни идеја нису били успешни.⁸¹ Основни темељ ових покушаја је скривена потреба краља да се разведе од краљице Драге, имајући у виду да су након објаве лажне трудноће и покушаја наметања њеног брата за наследника престола, између краља и краљице били веома лоши односи. Такође, приметни су и краљеви потези да се окрене ка Аустро – Угарској, међутим, сходно стриктном негодовању на почетку владавине, аустроугари одбијају наклоност краља Александра, што је уједно био и показатељ чињенице да је краљ био веома свестан својих грешака.⁸²

Сви краљеви потези морали су да буду подржани од стране његових блиских пријатеља, у које је он имао поверење и које је окупљао око себе, и на чију је он безусловну готовост и оданост могао да рачуна. Таква особина произилази из чињеница

⁸¹ Кацлеровић, Т.: *Мартовске демонстрације и мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, Београд, 1950.

⁸² Ђоровић, В.: *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1992.

да је краљ Александар био личност која је волела да прича са људима из политике, да се објашњава са њима, да улази у детаље дневних питања, како би наметнуо своје мишљење, и настојао да добије поверење свих посланика и сенатора. Не може се рећи да у његовој политици није било узајамног деловања, првенствено јер је он тражио од својих сарадника мишљење, али је прихватао само она која су у корелацији са његовим. Међутим чињеница да је краљ волео да саслуша свакога, и да са њима детаљно дискутује говори у прилог томе, да је он умео да сагледа ситуацију из више углова, који су њему подређени, али на крају ипак одради онако како је сам замислио.

У историјским изворима постоје списи Владана Ђорђевића, који наводи неке од особина краља и истиче да је: "Краљ Александар био јаке интелигенције, добар говорник, у питањима која се претресају врло верзиран и увек спреман да своје мишљење упорно заступа. Н седницама он је управо и водио главну реч и увек нестрпљиво пресецао у говору сваког министра који би покушао да му опонира, побијајући разлоге које министар још није изнео, а које је он унапред погађао."⁸³

Такође постоје и докази из листа "Новости" из 1907. године, где Михајло Марковић наводи да је: "Краљ Александар био ванредно интелигентан човек. Своје државнике и дворске чиновнике је изненађивао својим умним и логичним закључцима. Покојни краљ имао је памћење као ретко који човек. Што је једном прочитао и чуо, то је остало за навек у његовој глави. Пошто је код њега жарка љубавна страст, због које је починио толике неупитне радње, почела хладити, он је све своје мисли концентрисао на македонско питање. Са тим мислима легао би у постељу, и са њима устајао, да би преко целог дана о том питању размишљао... Камо лепе среће и по Краља и Србију да је био мање интелигентан, а више срећен, разложен и сталан у својим намерама, и да су надлежни у своје време обраћали пажњу на облагорођење његова срца, па ма био и мање образован и учен."⁸⁴ Из ових списа, се може закључити да је краљ Александар имао предиспозиције да буде добар владар, али га је надјачала младост, хировитост и лош приступ владавини, коју је подржавала његова краљица, у коју је имао поверења, и ако га је у више наврата разочарала.

⁸³ Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000, 178-179.

⁸⁴ Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000, 179.

3.1. Завереничка влада и промена устава. Долазак на власт династије Карађорђевић.

Завереничка влада или влада Краљевине Србије, била је на челу са Јованом Атанацковићем, Александром Машином, Ђорђем Генчићем и Јованом Авакумовићем. Међутим, поред њих је требало владу да чине и Никола Пашић, Стојан Рибарац и Јован Жујовић, те су отуда у владу дошли Авакумовић и Генчић. Имајући у виду значај самог догађаја убиства краљевског пара, завереничка влада је морала брзо да реагује, те су већ око 17h, 29. маја, биле позване све личности у Министарство Унутрашњих Дела, где је сачињена листа владе, у којој су се поред имена завереника, налазили и: Протић, Вељковић, Стојановић, Живковић и Каљевић. Након што су свима поделили нове функције, завереници су се вратили у касарне на своје редовне дужности.

Први задатак нове владе био је проглас упућен народу. Имајући у виду да у самом прогласу нису детаљно објашњавали начин и разлоге убиства краља и краљице Обреновић, речено је да се такве појединости остављају народу на слободну процену. Завереничка влада је у самој својој идеји убиства краља и краљице била убеђена да ће народ, такву чињеницу веома мирно и разумно да прихвати, што се исходишно и показало као истинито, те су се нужно наметнули други проблеми, који су захтевали да свих државних чиновника и министара да без икаквих погодности обављају своје редовне дужности, како би на тај начин успели да врате ауторитет власти.⁸⁵ Посебна ставка у прогласу била је и да не признају Скупштину изабрану 19. маја, као и да избори тог дана нису ни постојали, и навели су да се признаје Скупштина изабрана 20. јула 1901. године, као и да се признаје Сенат који је постојао до 25. маја 1903. године.

Имајући у виду да су ове информације прихваћене мирно, требало је да се реши питање сахране краљевског пара. Одлучено је да то буде 30. маја, у 1 сат после поноћи, а лемљење ковчега било је пред начелником Министарства Унутрашњих Дела, Ђорђем Ђорђевићем. Поред њега били су и Божидар Ристић, затим један гардијски официр

⁸⁵ Екмечић, М.: *Стварање Југославије 1790 – 1918*, књига 2, Просвета, Београд, 1989.

дворске страже, двојица припадника погребних предузећа и командир Милош Милосављевић. Поред краља и краљице били су положени и ковчези ађутанта Петровића, затим и поднаредника Велимира Милојевића. Последњи повереници и чланови династије Обреновић, сахрањени су у цркви Светог Марка, око 3h после поноћи, без икаквих краљевских почести.

Следећи важан сегмент завереничке владе био је да се дефинише питање устава. То питање је изазвало дилеме, да ли да се послужи уставом из 1901. године, за шта су били Пачуа и Гершић, или да се врати онај из 1888. године, за шта се залагао Стојан Рибарац и Петар Максимовић. Након сагледавања свих аспеката, Устава и тежњи ка којима се ишло, враћен је Устав од 22. децембра 1888. и сви закони који су по њему донесени, са изменама и допунама. Своју одлуку Скупштина је проследила Сенату да је усвоји, што је иста и учинила. Тада је у народу влада изашла са изјавом: " Познатим догађајем ноћу између 28/29. маја ове године, Србија је остала без краља и наследника престола...", након даљег излагања саопштено је да Сенат похваљује војску, саосећа се са српским народом и подржава рад војске у тешким и критичним тренуцима. У овиру Сената, у сали Новог двора, донешена је одлука да нови краљ Србије буде Петар I Карађорђевић, који је 12. јуна стигао у Београд, па је на донешени Устав положио заклетву.⁸⁶ У том моменту, када се променила власт, завереници су били носиоци неподељених народних симпатија, и представници великих заслуга. Те заслуге које су имали за српски народ, признала је и најјача државно – политичка институција тог доба, Народно представништво.

Међутим, чак и поред подршке Сената и Народног представништва, догађај између ноћи 28/29. маја, добили су и подршку када је реч о штампи, која је свом жестином, нападала бишег краља и славила чин убиства и величала извршиоце. Оно што се спомиње у штампи је да је у народу дошло до кулминације на развратни режим и да је овакав низ догађаја морао да се деси, као једино логично решење. Такође су се наводили лоше потезе његове владавине, као и чињенице да се краљ Александар Обреновић користио заверама и атентатима како би на тај начин савладао опозицију. Исто тако, писало се да је краљ био побеснео краљ, а да је краљица била цинична и развратна, као и да је краљ био

⁸⁶ Живојиновић, Д.: *Краљ Петар I Карађорђевић – живот и дело*, Бигз, Београд, 1990.

незајежљив, неукротив, и покварени препредењак који је политичаре преобраћао у лакеје, а своју рођену мајку називао блудницом, а свог оца нечистом крпом.

Исто тако штампа је писала о атмосфери која је владала међу народом, и на који начин су показивали мржњу према краљевском пару, али и како је тај чин имао утицаја на читаво друштво, што пре свега подразумева да је кипило узбуђење једне храбре расе, која је имала потребу да говори о паду лошег режима. Међутим, кључно је било то што је народ осетио слободу. Завереници су се осећали задовољни и уверени да су спасили отаџбину, а потврду коју су за то добијали била је наклоност и љубав народа, јер су сада као војници постали опет део народне целине, а не део срамног режима. Иако је свакако било и краљевих присталица, тако је било и неких штампаних медија, који нису у потпуности подржали чин убиства краља и краљице, али су се клицању завереника придружили касније, и то веома лукаво, без икаквих прелаза, у потпуности за и против тог чина. Наравно било је и оних који су били оштри и осуђивали су овакав бруталан догађај.

Што се тиче стране штампе, она је осудила и жестоко напала чин 29. маја, и у томе је практично читав свет био сагласан. По њима су извршиоци били незадовољници из редова увређених од прошлог режима, као што су на пример ађутанти коју су отерани из двора, затим маршали коју су послати у граничне крајеве, као и некорисни официри, који су у томе видели неки личне интересе. Исто тако било је и страних држава које су у оваквом чину виделе подсмех за ситуацију која је снашла Србију, уз оштре осуде.

У страним новинама, били су наслови попут: "Преторијанци римски, пронунцијаменташи шпански, стрелци руски и јаничари турски нису ништа према београдским патриотама!" Исто тако други су писали: "Европа се јако варала, кад је држала да је Србија одмакла у цивилизацији од Турака и Арнаута!" "Temps", је писао: "Сливнички јунаци нашли су да траже реванш и перу срам свог оружја над људима и женама, који спавају у својим креветима!"⁸⁷ (Слике 3,4)

Сви ови натписи су Србе окарактерисали као нецивилизовани, прост и поред свега, дивљачки народ, те су сматрали да су компромитовани заувек, и пред Европом и пред целим светом. Исто тако, странци су отворено наводили да било шта да се деси хитно што

⁸⁷ Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000, 137 – 138.

би захтевало да Србији треба помоћ, нико од земаља света то не би урадио. Као основни разлог оваквих мишљења је чињеница да дело које је извршено 29. маја, асполутно није приказ идеалног понашања официра који су се заклели на верност краљу, те их зато треба оштро осудити као злочинце, а са Србијом прекинути све дипломатске односе.

Слика 3. Насловне стране страних новина о чину убиства краља и краљице.

Слике 4. Стране новине о чину убиства краља и краљице.

Представљене слике из страних новина, оштро осуђују српски народ, заверенике, и све који су на директан или индиректан начин учествовали у гнусном чину smakнућа краљевског пара, као и у целини, читаву идеју убиства краља и краљице као једини могућ излаз из режима династије Обреновић.

4. ЗАКЉУЧАК

Кроз теоријско истраживачку анализу овог мастер рада, потврђене су основне и посебне хипотеза рада, да је систем владавине краља Александра Обреновића од самог његовог почетка и првог државног удара који је индуковао, прожет извесном дозом незадовољства и не баш апсолутне подршке у народу, што је довело до Мајског преврата. Првенствено особеностима његове владавине нису били задовољни ни његови родитељи, ни пријатељи, ни официри, али ни становништво, међутим, свакако су имали поштовање и разумевање за све његове потезе, све до момента женидбе Александра са Драгом Машин, што је кулминирало потпуним незадовољством више огорчених страна. То незадовољство је свој врхунац достигло 29. маја 1903. године, када је завереничка група на челу са Аписом и Антићем извршила пуч, убиство краља Александра и краљице Драге у њиховом двору.

Краљ Александар је током своје владавине знатно искривио слику коју је династија Обреновић имала под владавином његовог оца краља Милана и мајке Наталије. Томе је осим женидбе са Драгом, допринела и апсолутистичка владавина краља, укидање устава из 1888. године., распуштање Сената и Народне скупштине, честе промене владе, прикривени државни удари индуковани ради постизања апсолутистичке владавине, застој у политичком, друштвеном и економском, али и културном домену развоја земље. Такође и нарушавање пријатељских веза Србије са Аустро - Угарском монархијом, окретање ка Русији, али и нарушавање каснијих односа са њом након скандала са лажном краљичином трудноћом. Међутим, највише утицаја на саме официре и заверенике имао је прогон краља Милана из земље и његова смрт у изгнанству. Сам чин пуча и убиства краљевског пара Обреновић, у Србији је наишло на потпуно разумевање, подршку и одобравање, али је у оквиру страних држава, наишло на осуду превасходно због свирепог начина убиства Обреновића. Основа убиства краља и краљице, била је утемељена на идеји да ће се њиховом ликвидацијом земља у потпуности опоравити, развити и напредовати у свим сегментима, међутим, убиством краља Александра нису се решили проблеми економске, делимично политичке и социјалне природе. Након убиства последњих Обреновића, на

престо долази краљ Петар I Карађорђевић, који се залагао за уставно уређење земље и био је познат по својој либералној политици.

Кроз теоријску структуру овог мастер рада, сагледавањем карактеристика краља Александра као владара, али и основе која је чинила његову тиранску владавину, могло се закључити да краљ Александар није одржао углед владавине династије Обреновић, коју су градили његови преци, исто тако није имао ни упола поверење народа, нити војске попут оца, краља Милана. На основу тога, може се закључити да Александар није одржавао најјачу основу обреновићевске Србије која је почивала на национализму. Краљ Александар је власт схватио као војничкој основу, да постоји један старешина, коме грађани дугују безусловну покорност. Међутим, млади краљ није прихватио основу државности да владар влада и управља државном преко странака, а странке су слободан производ грађанског друштва. Према томе, може се рећи, да се током своје владавине, краљ Александар више бавио плановима државног удара, плановима рата и плановима о односу са Драгом, на крају и плановима о разводу брака, а ни мало се није бавио плановима о напредовању Србије, и ослушкивању жеља грађана.

Доказивост хипотеза

На основу свега наведеног, закључује се да је потврђена општа хипотеза која гласи: *Мајски преврат је резултат апсолутистичке владавине краља Александра и краљице Драге*. Наиме, читав систем владавине Обреновића, остао је у сенци начина владавине краља Александра и краљице Драге, који су у народу изазвали толику нетрпељивост, што је кулминирало убиством краљевског пара. Међутим, иако је овакав догађај завршен убиством, мора се напоменути да његова основа није била атентат на краљевски пар него промена власти и прерасподела друштвене моћи, остваривање доманације грађанства и темељне промене основних друштвених и политичких начела владавине. Овим се потврђује прва посебна хипотеза рада. Уједно, сем структуралних промена у друштвеном и политичком систему, кључне промене биле су психолошке природе, јер је војска и народ ослобођен, преко насилног начина освајања власти, диктатуре краља Александра, која је изазивала инстинктивно бес, страх и разочарење међу људима. Овим се потврђује друга посебна хипотеза рада.

5. ЛИТЕРАТУРА

1. Neyman, F.: *Демократска и ауторитативна држава*, Напријед, Загреб, 1974.
2. Pipes, D.: *Conspiracy*, New York, The Free Press, 1997.
3. Varol, O.O.: *The Democratic Coup d'Etat*, Harvard International Law Journal, Vol. 53, 2/2012.
4. Адашевић, Х.С.: *Чаршијске приче или истина о последњим Обреновићима*, Елит, Београд, 2005.
5. Амићић, Г., Мијалковски, М., Милашиновић, Р., Симић, Д.: *Повезаност организованог криминала и тероризма као претња безбедности Босне и Херцеговине*, докторска дисертација, Београд, 2013.
6. Антић, А.: *Белешке*, Задужбина "Никола Пашић", Зајечар, 2010.
7. Банкович, М.: *Государственный переворот, пронунасиаменто, путч: теоретический анализ*, Вестник ВГУ, серия: История. Политология. Социология, 2/2008.
8. Бјелица, С.: *Организација „Уједињење или Смрт!“*, доступно на: <http://kpolisa.com/KP2-3/KP2-3-I-4-Bjelica.pdf> (приступљено последњи пут 26.09.2016).
9. Божовић, Р.: *Феномен мржње*, Тамна страна људске природе, Београд, 1992.
10. Васић, Д.: *Деветсто трећа – мајски преврат. Прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, "Никола Пашић", Београд, 2000.
11. Васовић, В.: *Демократија и политика*, Радничка штампа, Београд, 1973.
12. Вебер, М.: *Привреда и друштво Том 2*, Просвета, Београд, 1976.
13. Глазунов, О.: *Государственный переворот – Стратегија и технологии*, Олма-Пресс Образование, Москва, 2006.
14. Гончић, М., Вукобратовић, Д.: *Политички лексикон*, Удружење публициста Београда, Београд, 1979.
15. Екмечић, М.: *Стварање Југославије 1790 – 1918*, књига 2, Просвета, Београд, 1989.
16. Живановић, Ж.: *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*. Књ. 3, Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I: 1889-1897, Геца Кон, Београд, 1924.

17. Живковић, М.: *Увод у право*, Полицијска академија, Београд, 2005.
18. Живојиновић, Д.: *Краљ Петар I Карађорђевић – живот и дело*, Бигз, Београд, 1990.
19. Јовановић, В.: *Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића*, Годишњак за друштвену историју 1–3, 2007.
20. Јовановић, Н.: *Увреда, бес и крв – српска штампа и Мајски преврат*, Просвета, Београд, 2014.
21. Јовановић, С.: *Влада Александра Обреновића*, Издавачко и књижарско предузеће Гене Кон а.д., Београд, 2005.
22. Каљевић, Љ.: *Моје успомене*, Историјски архив Ужице, Ужице, 2006.
23. Канцеровић, Т.: *Мартовке демонстрације и Мајски преврат*, Издање главног одбора ССЈ за Србију, 1950.
24. Кезимировић, В., доступно на:
http://www.maksimovic.rs/literatura/eknjige/VasaKazimirovic_UbistvoPoslednjegObrenovica.pdf (приступљено последњи пут 26.09.2016).
25. Кугай, А.: *Природа политического насилия и его роль в современном мире*, Автореф. дис. канд. филос. наук, Москва, 1993.
26. Марјановић, Ј.: *Теорија политике*, Факултете Политичких Наука, Београд, 1996.
27. Мијатовић, Ч.: *Успомене балканског дипломате*, Радио телевизија Београд, Београд, 2008.
28. Милашиновић, Р., Милашиновић, С.: *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности Универзитета у Београду, Београд, 2007.
29. Новине српске, Службени дневник Краљевине Србије, од 25. марта 1903. године, број 68.
30. Парезановић, М.: *Државни удар као један од модалитета нелегалне политичке борбе*, Војно дело, Београд 2011.
31. Потемкин, П.: *Историја дипломатије, свеска друга*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949.
32. Раденић, А.: *Сведочанства отпора владавини Александра Обреновића 1903. година*, Годишњак града Београда, VII, 1960.

33. Рајић, С.: *Александар Обреновић: владар на прелазу векова – сукобљени светови*, Српска књижевна задруга, Београд, 2014.
34. Ратковић, Р.: *Идеологија и политика*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1971.
35. Савић, А.: *Национална безбедност*, Криминалистичко – полицијска академија, Београд, 2007.
36. Симеуновић, Д., Миленковић, М.: *Државни удар као акт насилног освајања власти – случај Србије и Југославије у првој половини 20. века- докторска дисертација*, Факултет за европске правно-политичке студије, Универзитет Едуконс, Нови Сад, 2016.
37. Симеуновић, Д.: *Државни удар или револуција*, Симтраде, Београд, 1991.
38. Симеуновић, Д.: *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
39. Симеуновић, Д.: *Теорија политике*, Удружење Наука и друштво, Београд, 2002.
40. Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
41. Симеуновић, Д.: *Улога политичког насиља у остваривању револуције – докторска дисертација*, Факултет Политичких Наука, Београд, 1987.
42. Сретеновић, В.: *Династија Обреновић. 4, (Краљ Александар)*, Глас, Београд, 1990.
43. Тадић, Љ.: *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988.
44. Ћоровић, В.: *Историја Срба*, Публик Практикум, Земун, 2010.
45. Ћоровић, В.: *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1992.
46. Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1901, члан 6.
47. Устав Краљевине Србије, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1901, члан 21.
48. Чалић, Ж.М.: *Социјална историја Србије 1815-1941*, Клио, Београд, 2004.

ПРИЛОГ

Изјава о академској честитости

Својим потписом гарантујем да ћу се у току студија, а нарочито у току израде мастер рада, у потпуности уздржати од плагирања, односно копирања туђих идеја и њиховог презентовање као сопствених, без одговарајућег признавања ауторства.

Разумем да копирање туђих идеја може бити извршено из књига и часописа и података који могу бити представљени у табелама, дијаграмима, дизајну, плановима, фотографијама, филму, музици, формулама, вебсајтовима, компјутерским програмима и на други начин. Јасно ми је да плагијат такође укључује и представљање, употребу и дистрибуирање рада предавача или других студената као сопствених.

Свестан сам да намерним присвајањем идеја других и приказивањем као сопствених чиним повреду Закона о ауторском и сродним правима, као и других закона и одговарајућих аката Универзитета у Београду.

У Београду,

Потпис студента
